

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Český egyptologický ústav

Bakalářská práce

Tomáš Řežábek

Staroegyptské bojové umění

Ancient Egyptian martial art

Praha 2017

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaromír Krejčí, Ph.D.

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu práce, Doc. Mgr. Jaromírovi Krejčímu. Ph. D., za obětavou pomoc a velkou trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 23. května 2017

.....

Tomáš Řežábek

Klíčová slova (česky)

Egypt, zápas, Bení Hasan, souboj s tyčí, staroegyptská armáda

Klíčová slova (anglicky):

Egypt, wrestling, Beni Hassan, stick-fighting, ancient egyptian army

Abstrakt (česky)

Ve svoji práci se zaměřuji na zobrazení zápasu ve starověkém Egyptě. Věnuji se především výskytu scén ve výzdobě hrobek ze všech hlavních období staroegyptských dějin, průběžně od Předdynastického období až po Pozdní dobu. Prostor je věnován především analýze jejich umístění v rámci hrobek, na stěnách chrámů či na artefaktech a popisu způsobu záznamu daných scén. Jedním z cílů práce je také vyhodnotit význam zápasu ve staroegyptské společnosti a vysvětlit jeho fenomén v kontextu staroegyptské kultury a armády. Na základě této analýzy a zmínovaných vyobrazení se pokusím o rekonstrukci staroegyptského zápasu jako sportu včetně nastínění jeho možných pravidel. Součástí práce je i porovnání staroegyptského zápasu s moderními způsoby souboje v dnešním severním Súdánu. Práce obsahuje i stručné shrnutí bádání v oblasti staroegyptského zápasu a egyptského sportu obecně.

Abstract (in English):

This paper is on the wrestling scenes from ancient Egypt, mostly on the decoration of tombs from all the main periods of ancient Egyptian history, from the Pre-dynastic period until the Late period. Discussed scenes are analysed, especially their placement in tombs or walls of the temples or artefacts. Moreover, the way the scenes are realized is also described here. One of the goals is to evaluate the meaning of ancient Egyptian martial art in the context of culture and army. Based on this analysis will be attempted to create a reconstruction of ancient Egyptian wrestling as a sport together with a possible outline of rules. A comparison of ancient Egyptian wrestling to modern form of fight in present-day Sudan will be included in this thesis. Furthermore, the development and present state of the research made in the field of wrestling and sports in ancient Egypt will be presented here.

Obsah

1. Úvod	8
2. Sport v Egyptě	10
3. Předdynastické a ranědynastické období (cca 4500–3150 př. n. l.)	11
4. Stará říše (cca 2700-2180 př. n. l.)	12
4.1 Sahureova vzestupná cesta	12
4.2 Ptahhotepova mastaba	13
5. První přechodná doba (cca 2180-1994 př. n. l.) a Střední říše (1994-1797 př. n. l.)	16
5.1 Plastika	16
6. Střední říše (cca 1994-1786 př. n. l.)	18
6.1 Bení Hasan	18
6.1.1 Historie výzkumu lokality	18
6.1.2 Hrobky v Bení Hasanu	19
6.1.3 Zápasnické scény	20
6.1.4 Rodinné vazby pohřbených v Bení Hasanu	24
6.1.5 Baketova rodina	24
6.1.6 Chnumhotepova rodina	25
6.1.7 Důvod výskytu	25
6.2 Ostatní pohřebiště Střední říše se zápasnickými scénami	27
6.2.1 Západní Théby	27
6.2.2 Mér	28
6.2.3 Kubbit el-Hawa	29
6.2.4 el-Berša	30
7. Nová říše (cca 1543-1080 př. n. l.)	31
7.1 Nebamon a Čanuny	31
7.2 Zobrazení zápasu z armádního tábora	32
7.3 Amonmesuova hrobka	32
7.4 Zápas v Amarnské době	32
7.5 Zápas a panovnický kult	33
7.6 Popis scény v Medínit Habu	34
7.7 Přípisky v Medínit Habu	35
8. Ostatní zápasnické scény	37
8.1 Ostraka	37
8.2 Pozdní doba	37

9. Souboj s tyčemi.....	38
10. Rekonstrukce staroegyptského zápasu	39
11. Zápas v Núbii a Súdánu.....	43
12. Závěr.....	45
13. Použitá literatura	48
14. Přílohy.....	51

1. Úvod

Téma staroegyptského zápasu jako bojového umění je částečně vymezeno samo sebou. Ve své práci se věnuji distribuci zápasnických scén ze všech hlavních období starověkého Egypta, tedy od Předdynastické doby přes období Staré, Střední a Nové říše až po Pozdní dobu. Hlavní část práce je rozdělena na kapitoly, každá z nich obsahuje jedno období egyptských dějin a zahrnuje především soubor scén, které v dané době vznikly. Samotné scény a jejich umístění v hrobkách nebo případně na artefaktech jsou pak popsány. V popisech jsou samozřejmě diskutována všechna fakta, která by mohly osvětlit výskyt scén a jejich význam v konkrétních hrobkách či na konkrétních předmětech. Vše uvozuje základní kapitola o sportu ve starověkém Egyptě obecně, o jeho rozšíření a možné popularitě.

Velkou část práce budu věnovat scénám nacházejících se na pohřebišti Bení Hasan z období Střední říše, které jsou z hlediska zápasnických scén naprosto unikátní. Zde se pokusím odhalit důvod umístění tolika zápasnických scén z titulatury velmožů zde pohřbených. Nezbytné pro pochopení distribuce takového množství scén zápasníků je samozřejmě také jejich historický kontext, kterému bude nechám prostor.

Jedním z důležitých cílů mé práce, kromě základního popisu a interpretace scén, bude snaha využít detailní vyobrazení zápasníků a jejich technik souboje staroegyptskými umělci k rekonstrukci staroegyptského zápasu. Tento pokus bude v rámci staroegyptského zápasu proveden vůbec poprvé. Vycházím jsem z osobních zkušeností v oblasti bojových sportů a práce je také konzultována s doc. Ing. Jářim Zahálkou, Ph. D. z Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, kterému bych tímto velmi rád poděkoval.

Svoji vlastní kapitolu má také zápas s dřevěnými tyčemi, který scény staroegyptského zápasu doprovází. Ten našel své pokračování i do dnešního Egypta, kde pod pojmem *tahtib* tvoří jeden ze soudobých kulturních prvků moderní egyptské společnosti.

V poslední řadě jsem se pokusil obhájit jeden z názorů, že starověký zápas má dnes pokračování v Severním Súdánu, konkrétně v pohoří Nuba v provincii Kordofán. Zde představím porovnání samotného zápasu etnika Núbů se scénami ze staroegyptských hrodek a zároveň dám prostor podílu starověkých Núbijců v zápasnických scénách převážně v Nové říši.

V literatuře je téma starověkého zápasu poprvé zpracováno v díle *Ringkampf im alten Ägypten* od německého badatele Helmuta Wilsdorfa. Tato publikace, která vyšla roku 1939 v německém Würzburgu, je dnes již poněkud zastaralá. Wilsdorf neměl k dispozici všechny doklady zápasu, které známe my. Konkrétně se jedná o početný soubor plastik, ze kterých znal pouze dvě dvojice, ostraka a také scény zápasníků z hrobek v Západních Thébách a samozřejmě doklady scén zápasu z dnešního pohřebiště v Abúsíru.

Na Wilsdorfa navazuje v pracích o egyptském sportu Wolfgang Decker, který ve svém článku *Neue Dokumente zum Ringkapf im alten Ägypten* doplňuje dílo svého předchůdce. Vše pak dovršuje ve svém obsáhlé monografii *Bildatlas zum Sport im alten Ägypten*, jejímž spoluautorem byl Michael Herb. Tato publikace obsahuje vyčerpávající seznam veškerého vyobrazení egyptského sportu, samozřejmě včetně zápasu. Naneštěstí se povětšinou omezuje na jednotlivý popis scén a jejich umístění. Přiložená fotodokumentace zápasnických scén však není zdaleka tak vyčerpávající. Ani tato publikace není již dnes úplně kompletní.

Mimo tato stěžejní díla, která jsem ve své práci využil, jsem také samozřejmě vycházel z literatury týkající se jednotlivých pohřebišť, ve kterých se dané scény nacházejí. Tato zpravidla starší literatura, například Newberrého několikasvazkové *Beni Hasan*, však není díky svému věku ideální, popisované scény a jejich překresby již dnes nejdou ověřit. Pro staroegyptský zápas však tyto publikace tvoří jediný možný způsob poznání daných scén, neboť z nich dnešní moderní díla vycházejí. I to byl důvod, proč jsem se na důležitá místa obsahující vyobrazení zápasu osobně vypravil. Na konec bych ještě rád vyzvedl publikaci dr. Věry Olivové *Sport a hry ve starověkém světě*, která je ve svém anglickém překladu čteně citována v dílech již zmíněných autorů.

Přepisy egyptských a dnešních moderních arabských názvů jmen a lokalit dohromady s základními daty jsem převzal z Ilustrované encyklopedie starého Egypta (Verner 1997).

2. Sport v Egyptě

Dle moderní definice je sportem fyzická aktivita vykonávaná podle určitých pravidel a se stanoveným ohodnocením v kvalitě prováděné aktivity. Protože se z období starověkého Egypta taková hodnocení a popisy nedochovaly, o tom, zda byl egyptský sport sportem v tomto slova smyslu, se tedy zřejmě nedovíme. Výraz „sport“ v anglickém jazyce přímo nekoresponduje s českým ekvivalentem. Je mnohem bližší egyptskému výrazu *šmh ib*, který se do češtiny překládá jako „věci dělané pro potěchu srdce“ (Decker 1992: 2). Podobně však, jako většina autorů budu popisovat tuto aktivitu jako sport. Scény starověkého Egypta nám však nabízejí nejstarší doklady podobných fyzických aktivit, které zahrnují scény lovu, lukostřelby, plaveckých soutěží i míčových her. Tyto scény reflektovaly přání majitelů svých hrobek zažít podobné činnosti i po své smrti a není proto k podivu, že je doprovázela i vyobrazení tance, zpěvu či podobných kratochvílí (Decker 1992: 13). Rozšíření sportovních aktivit ve starověkých kulturách pramenilo ze snahy člověka přežít v přírodě. Ctily se tedy schopnosti, které mu to umožnily. Nejvíce samozřejmě síla, rychlost a obratnost (Olivová 1985: 11). Nejlepší a nejrozšířenější varianta dokazující tyto všechny dovednosti je pak základní souboj muže proti muži (Touny 1969: 13). Tento přístup byl plně přejat i v jiných kulturách, a je přejat i do náboženských představ starověkých kultur. Jedním z možných důvodů je, že fyzická síla sama o sobě podporovala společenskou hierarchii po notnou dobu svého prehistorického vývoje (Decker 1992: 70). Nejinak tomu je samozřejmě ve starověkém Egyptě.

Souboj, který neměl za cíl eliminaci protivníka a sloužil tedy k jiným účelům než válečným, známe z Egypta ze tří variant. Prvním a nejrozšířenějším je samozřejmě zápas. Vedle něho se na scénách ze starého Egypta vyskytují i scény souboje s tyčemi a v jednom případě i scény dokazující boj vedený údery, snad tedy předchůdce dnešního boxu. V mé práci se samozřejmě budu věnovat nejvíce zápasu a okrajově souboji s tyčemi.

3. Předdynastické a ranědynastické období (cca 4500–3150 př. n. l.)

První doklad zápasu ve starověkém Egyptě můžeme nalézt hned již od jeho nejstarších dob. Jedná se o vyobrazení jedné zápasnické dvojice na takzvané Libyjské paletě, někdy zvané také Paletě měst (Obr. 1), nalezené v jednom z královských hrobů v Abydu. (Decker, Herb 1994: 546).

Na jedné straně palety je vyobrazeno sedm pevností či měst, které jsou dobývány jednotlivými vyobrazeními zvířat. Dle interpretace se pak jedná o oblehání několika měst, která jsou ničena egyptským panovníkem reprezentovaným těmito zvířaty. Každé z měst má také ve svých vlastních hradbách zobrazené zvíře, popřípadě věc, které jej zřejmě reprezentuje a slouží jako toponymum. Druhé město zleva ve svrchním registru v sobě právě ukrývá zápasící dvojici. Scéna je poničena. Není patrné, které emblémové zvíře dobývá město se zápasníky a samotný zápasník vpravo se také z větší části již nedochoval (Petrie 1953: fig.G 19-20). Petrie se ve své interpretaci symboliky jednotlivých toponym domnívá, že zápasníci reprezentují Hora a Sutecha během svého boje o nadvládu nad Egyptem. Toto město pak identifikuje jako Pa-rehui na západ od Oxyrhynchu ve středním Egyptě (Petrie 1953: 14).

Interpretace však není jistá, docela dobře se mohlo jednat o město mimo Egypt, pak by však samozřejmě nedokládalo staroegyptský zápas jako takový. Jako sympatická mi také přijde myšlenka, že toponymum se zápasníky mohlo o městu prozrazovat, že právě zápasem bylo po celém Egyptě proslulé (Decker, Herb 1994: 534). To by byl však důkaz toho, že již v Předdynastické době byl zápas provozován ve velkém měřítku.

4. Stará říše (cca 2700-2180 př. n. l.)

Období Staré říše nám nabízí hned dvě scény zápasu. Až donedávna byla známa pouze scéna zápasících chlapců ze Sakkáry v Ptahhotepově mastabě (Decker, Herb 1994: 534, Wilsdorf 1939: 18). Vedle této scény však máme k dispozici starší a o něco významnější scénu zápasu. Ta byla nalezena při čištění vzestupné cesty Sahureovy pyramidy (Hawass, Verner 1995: 177). Obě scény pak pocházejí z období 5. dynastie (cca 2510-2365 př. n. l.).

4.1 Sahureova vzestupná cesta

Vyobrazení zápasu na jednom z bloků z výzdoby Sahureovy (Obr. 2) vzestupné zatím nebylo zpracováno žádným badatelem, který by se zajímal o egyptský sport. Ve třech registrech je zde zobrazen trénink posádky Sahureovy loď (El-Awady 2009: 210, Hawass, Verner 1996: 184). Vedle scény samotného zápasu zde můžeme najít i vyobrazení souboje s tyčemi, které bylo do té doby datováno až do Nové říše (Herb, Decker 1994: 537). Scénu pak doplňuje v prvním registru ještě výcvik lukostřelby (El-Awady 2009: Tf. 12).

Zápasníky můžeme spatřit ve spodním, třetím registru. Celkem se zde nachází šest zápasících párů. Všichni z bojovníků mají kolem sebe uvázaný opasek, na kterém mají připevněnou látku zakrývající a zřejmě i chránící oblast slabin. U prvního páru zleva je patrné, jak se levý zápasník snaží svého soupeře za podobný opasek uchopit. Zákroku přihlíží třetí postava, která zřejmě plní funkci rozhodčího. U druhého páru je patrné, že jeden se zápasníků má navrch a svírá svého soupeře již ve vzduchu. Jeho soupeř se snaží zabránit svržení úchopem kolem krku. Třetí pár je zobrazen již po ztrátě stability. Levý zápasník leží na svém protivníku a snaží se ho tím zbavit posledních zbytků stability. Zápas pak probíhá u čtvrtého a šestého páru ve stoje, zápasníci se snaží najít slabiny soupeře a uchopit ho do výhodné pozice. Pouze u pátého páru je zobrazen přehoz a pád levého zápasníka k zemi.

Scéna je doplněna přípisky, jedná se povětšinou o krátké vzkazky komentující boj (El-Awady 2009: 208-211). Na dvou z přípisků je však zmíněno slovo pro zápas, *km3* (El-Awady 2009: 210,211). Právě jeden z těchto nápisů pak dokazuje, že na scéně jsou zobrazeni muži, kteří patří samotnému panovníkovi (El-Awady 2009: 210).

4.2 Ptahhotepova mastaba

Mastaba Ptahhotepa a jeho syna Achethotepa se nachází na severovýchodě Sakkáarského pohřebiště, západně od Džoserovy pyramidy. Mastabu z 5. dynastie vlády panovníka Džedkare Isesiho, (Davies 1900: 1, Decker, Herb 1994: 547) prozkoumal již Mariette, který ji označil jako D64. Vápencový reliéf se scénami zápasníků se pak nachází na svrchním registru v jižní části východní stěny Ptahhotepovy kaple (Decker, Herb 1994: 547, Griffith 1898: 29, Davies 1900: 11). Za zmínku stojí možná souvislost scény s vyobrazením různých sportovních aktivit nacházejících se nalevo od scény zápasníků.

Scéna obsahuje šest zápasících párů (Obr. 3, 4), každý je zobrazen v jiném postoji a úchopu. Zápasníci jsou zcela nahí a charakteristická dětská kadeř na jinak vyholených hlavách svědčí o jejich mladém věku (Griffith 1898: 29, Wildsorf 1939: 16). Wildsorfův pořadí zápasníků začíná zprava, tedy dvojice nejvíce vlevo má v jeho monografii číslo šest. Díky směru psaní hieroglyfů doplňujících scény pak udává začátek čtení scény zprava, tedy od dvojice označené nejvyšším číslem (Wildsorf 1939: 16). Deckerův popis tento systém nedodržel, neboť obrátil číslování dvojic dle pořadí čtení (Decker, Herb 1994: taf. CCCII – CCCIII, 347). Decker si také jako první všiml, že každé dva zobrazené zápasnické páry tvoří vlastně počátek a konec jednoho konkrétního zápasnického zákroku (Decker, Herb 1994: 347). Tento fakt je nejzřejmější u prvních dvou párů, které v podobném duchu popsal i Wildsorf (Wildsorf 1939: 17). Je však těžké si podobnou posloupnost představit u pátého a šestého páru. Díky přípisům známe i jména zápasících chlapců. Jedná se o samotného Achethotepa, Ptahhotepova syna, s chlapcem jménem Tefu, který byl součástí Achethotepovy domácnosti. Jméno Tefu najdeme u prvního páru, u chlapce vpravo. Jméno Achethotep je poté u chlapce zobrazeného vlevo u páru číslo pět. Není těžké si tedy představit, že se jedná o souboj stejných mladíků. Je příznačné, že Achethotep, Ptahhotepův syn, má v souboji vždy navrch.

Popis scény nám nabízí již Griffith (Griffith 1898: 29). Místo kontextu s mladíky, kteří si hrají severněji na reliéfu, ji dává pouze do souvislosti se scénou šesti mladíků odvádějících zajatce. Tato scéna se nachází ve stejném registru vpravo od zápasníků. Díky tomuto spojení pak vyvozuje závěr, že na scéně můžeme spatřit mladé vojenské rekruty, takzvané *nfr.w*, kteří nejprve na svoji budoucí profesi trénují a následně po porážce zřejmě rivalské skupiny vítězoslavně převádějí zajatce před samotným Ptahhotepem. Zajímavá je již zmíněná skutečnost přípisu jména Achethotep u jednoho ze zápasníků, kterého i Griffith identifikuje

jako možného syna a budoucího spolumajitele hrobky (Griffith 1898: 29). Není dle mého pravděpodobné, aby Ptahhotepův syn a dědic sloužil jako pouhý branec Ptahhotepova vojska. Daviesova monografie ignoruje popis a interpretaci scény, poskytuje však její první černobílou fotografii (Davies 1900: fig. XXIV). Lépe zachycená je pak scéna u Wilsdorfa (Wilsdorf 1939: abb. 9). K popisu scény je však nejvhodnější detailní fotografie v Deckerově Bildatlasu (Decker 1994: Tafel CCCII-CCCIII.)

Přikloním se k pojmenování zápasících mladíků dle přípsků u zápasících chlapců a mladíka vpravo budu jmenovat Tefu a mladíka vlevo Achethotep. Jak již bylo řečeno celá scéna začíná zprava. První vyobrazená scéna zobrazuje Achethotepa, který si svého soupeře přehazuje kolem zad. Rukama svírá Tefua okolo pasu. Ten se ani nezmáhá na odpor. To se však mění ve druhé scéně, kde se svojí levou rukou snaží zachytit pravé ruky Achethotepa a zabránit tak svému pádu. Je však vidět, že se Achethotepovi přehoz zdařil, jeho levá ruka sjela z Tefuova pasu, kde úchytem pravé nohy kontroluje soupeřův neodvratný pád na zem. Ve třetí vyobrazené fázi boje útočí Tefu. Snaží se pokrčený zachytit za Achethotepovo podkolení jamku a tím ho strhnout k zemi. Achethotep rázně kontruje a chytá Tefua pod ramena. V další, čtvrté fázi, pak Achethotep již pevně svírá Tefua, který opět míří k zemi. Ten se jen snaží svoji pravou rukou předejít pádu úchytem za kotník svého soupeře. Tentokrát však Achethotep vede přehoz svého rivala kolem svých prsou, ne kolem svých zad jako v prvním případě. Poslední dvě dvojice se trochu vymykají z „komiksového“ pojetí scény. Nejprve je vidět Achethotepa, který ve značně zakloněné dynamické poloze přehazuje Tefua nad svými rameny. Pomáhá si pravou rukou uchycenou za rameno soupeře a levou rukou za jeho pravou nohu. Tento zákrok je bezesporu ze všech zobrazených zákroků nejnáročnější. Jako poslední pár jsou pak oba mladíci zobrazeni v semknutém klinči. Oba se snaží svými rukama zachytit nohu svého soupeře a následně ho zvednout. Tefuovi se to daří lépe. Wilsdorf jeho zákrok popsal jako úchyt na genitálie (Wilsdorf 1939: 17). Osobně se však domnívám, že jde spíše o snahu zachytit oběma rukama levé stehno soupeře a tím ho zbavit stability. Na scéně je jasně vidět, že stehno svírají obě ruce. Ne nadarmo je zákrok popsaný Wilsdorffem ve všech bojových sportech zakázán.

Nikde v literatuře není zmíněn fakt, že scéna vlastně zobrazuje tři různé způsoby přehození soupeře kolem svého těla k zemi. Nejprve zadem kolem pasu, poté předem přes prsa a nakonec přehození soupeře zdvihem nad rameny. Zákroky, které až na jednu scénu vždy končí svržením jednoho zápasníků k zemi, také nabízejí domněnku, že zde zápas pro svrženého končí. Kdybychom přihlédli k faktu, že se bezesporu jednalo, a i dnes jedná, o nejtěžší zákroky v zápasnických soubojích, je možné interpretovat Achethotepa jako plně znalého soubroje a

zřejmě i úspěšného zápasníka. Že se staroegyptský umělec snažil zobrazit poměrně náročné zákroky, které i přes znalosti pravidel mohly vést k vážnějším zraněním, zmínil již Wilsdorf, který podotkl, že rozhodně nešlo o dětskou hru (Wilsdorf 1939: 18). I přes podobnou snahu zachytit takto detailní výpověď zápasu v kontextu výzdoby hrobky však zůstala scéna v hrobce Ptahhotepa pro Starou říši ojedinělá. Tímto zajímavým faktem však naneštěstí nemůžeme dále interpretovat význam zápasu v kontextu Staré říše (Wilsdorf 1939: 18, Decker, Herb 1994: 534).

5. První přechodná doba (cca 2180-1994 př. n. l.) a Střední říše (1994-1797 př. n. l.)

Po pádu centralizované vlády panující z Memfidy na konci Staré říše následovalo období bojů a nejednoty. Ze souboje Herákleopole a Théb nakonec vzešel vítězně thébský Nebhepetre Mentuhotep II. (cca 2064-2013 př. n. l.), který dostal celý Egypt opět pod svoji vládu a započal tak historické období zvané Střední říše (Shaw 2010: 165). Jak uvidíme později, tyto boje jsou jedním z možných důvodů rozšíření motivu zápasu na zdech v hrobkách hodnostářů Střední říše. Prosperita vlády 12. dynastie také byla svědkem vzniku nejvýznamnějších zápasnických scén z celého starověkého Egypta. To jistě souviselo s celkovým kulturním rozmachem v jednotlivých egyptských nomech během tohoto období (Shaw 2010: 198).

5.1 Plastika

Pozoruhodný je soubor devíti plastik zobrazujících zápasící dvojici vzniklý ke konci První přechodné doby (Decker, Herb 1994: 547-549). Vyhotovení soch v takto dynamickém pohybu nebylo ničím jednoduchým a ani typickým pro egyptské. Během První přechodné doby a jejím souvisejícím uvolněním uměleckého kánonu docházelo k podobnému, ne vždy zcela zdařilému, avšak zajímavému a pokrokovému vzniku nových motivů v sochařství a umění vůbec (Shaw 2010: 140). Provenience čtyř z nich je neznámá a nachází se v soukromých sbírkách, Předpokládá se však původ ze Západních Théb (Decker, Herb 1994: 549). U dalších se udává nález z Asjútu, Abydu a Arab el-Burgu. (Decker, Herb 1994: 548) Dvě sochy poté pocházejí z Káhúnu (Decker, Herb 1994: 547-548). Plastiky jsou malé, vysoké 5 až 15 cm, a jsou vyhotoveny z jednoho kusu materiálu (tedy vápence, ve dvou případech fajáns). Většina soch byla polychromovaných, na některých je dobře dochován zbytek barev. Nejlépe je polychromie zachována na zápasnické dvojsošce z Ashmoleova musea (Decker, Herb 1994: 548). Po umělecko-řemeslné stránce nejzdařilejší je dvojice, která se dnes nachází v bruselském Musées royaux des Beaux-Arts. Jako první ji v kontextu zápasu popsal již Wilsdorf (Wilsdorf 1939: 14). Tato dvojsoška bezesporu vyniká v proporcích i detailech. Jako jediná má mezi zápasícími dvojicemi volný prostor, což v umění starého Egypta nebylo tolik časté. První ze zápasníků je na kolenou a úchopem soupeřových nohou se snaží si svého soka šikovně přehodit přes záda. Ten se aktivně brání uchopením pravou rukou soupeře kolem pasu a levou rukou úchopem za protivníkovu pravé stehno. Umělcova snaha přesně zachytit daný zákrok i protivníkovu obranu

je ve trojrozměrném měřítku nedocenitelným pramenem pro pochopení staroegyptského zápasu. Je velkou škodou, že se nám podobné plastiky nedochovaly ve větší míře a v lepší kvalitě.

6. Střední říše (cca 1994-1786 př. n. l.)

Oproti jedinému dokladu ze Staré říše v Ptahhotepově mastabě je k nám Střední říše mnohem štědřejší, co se výskytu zápasnických zobrazení v hrobkách týče. Scény, které nás zajímají, se v různém měřítku nacházejí celkem ve dvanácti hrobkách na pěti lokalitách v Horním Egyptě: v Bení Hasanu, Méru, Kubbit el-Hawě, el-Berše a Západních Thébách. Naprosto drtivá část se jich však nachází v hrobkách Bení Hasan.

6.1 Bení Hasan

Lokalita Bení Hasan, pojmenovaná podle přilehlé vesnice Bení Hasan aš-Šurúq, se nachází ve středním Egyptě, zhruba dvacet kilometrů severně od dnešního města Minjá. Je proslavená svými skalními hrobkami vytesanými do vápencového masivu na levém břehu Nilu (Newberry I 1893: 1). Od konce První přechodné doby do půlky Střední říše zde bylo vyhloubeno na 39 skalních hrodek. Z těchto je poté pouze dvanáct dokončených a obsahujících výzdobu a nápisy. Hrobky se skládají z jedné místnosti vytesané do skály, některé mají kultovní prostor ve své východní části. Samotné pohřby pak byly v šachtách hlubokých okolo dvaceti metrů. V o něco nižší úrovni se nachází pohřebiště, které se skládá pouze s mělkých šachet patrně určených pro druhořadé úředníky a méně významné rodinné příslušníky hodnostářů pohřbených ve skalních hrobkách a tvořilo společně se svrchními hrobkami jeden celek. Nižší položená skupina hrodek také zůstana na úkor okázalých vrchních hrodek ve stínu zájmu badatelů (Bommas 2012: 44). V hrobkách v Bení Hasanu se pohřbívalo od konce první přechodné doby do vlády panovníka Senusreta III. (cca 1872-1854 př. n. l.) K pohřebišti je dodnes patrná vedoucí přístupová cesta ústící mezi hrobkami Baketa III. a Chetiho I., které svým rozměrům a středovému umístěním vévodí celému pohřebišti.

6.1.1 Historie výzkumu lokality

Prvním učencem, který hrobky navštívil, byl zřejmě italský Ippolito Rosellini. Ten také jako první velmi pečlivě překreslil scény na zdech hrodek, včetně scén zobrazující zápasící dvojice, bojující vojáky a jednotlivé typy zbraní (Rosellini 1834: CXI – CXVI, Rosellini 1836: 197-271). Tyto velmi vyvedené a detailní kresby však nebyly kompletní, některé zápasnické dvojice byly vynechány (Wilsdorf 1939: 23-24). Zároveň tak i chybí i údaje o konkrétních hrobkách a

místech, odkud dané dvojice překreslil. Je ale evidentní, že vycházel ze tří nejrozsáhlejších scén, na které můžeme v Bení Hasanu narazit (Rosellini 1836: 220). Konkrétně se jedná o scény z hrobky Baketa III. (hrobka č. 15), Chetiho I. (hrobka č. 17) a Amenemheta (hrobka č.2).

První celistvé překreslení scén na stěnách hrobek můžeme najít v čtyřsvazkové monografii anglického egyptologa Percyho Newberryho (převážně Newberry 1893 I. a Newberry 1983 II.), který na lokalitě vedl dokumentační práci v letech 1890-1894. Tato monografie obsahuje překreslené scény, přeložené autobiografické texty i přípisky na scénách a v neposlední řadě i plány jednotlivých hrobek a plán samotného pohřebiště. Ten obsahuje i číslování jednotlivých hrobek, které se používá v rámci pohřebiště dodnes. Scény zápasu jsou překresleny sice v menším měřítku než kresby Roselliniho, avšak jsou kompletní. Celkem se v Bení Hasanu nacházejí vyobrazení přes 400 zápasnických dvojic v šesti hrobkách.

Dnešní fotografická dokumentace scén zápasníků dle mého názoru není ani zdaleka vyčerpávající. Vždy obsahuje buď celkový pohled na danou scénu bez možnosti spatřit detaily, nebo náhodné dvojice (Kanawati, Woods 2010; Shedid 1994; Decker, Herb 1994). Čas a návštěvníci za posledních sto let na scénách také zanechal svoji stopu, nejkvalitnějším zdrojem informací pro zkoumání těchto scén pro nás stále přes veškeré výhrady (rozdíly ve způsobu zakresu jednotlivých figur, nejsou pojednány různé odstíny barev použitých ke zobrazení kůže jednotlivých zápasníků) zůstávají Newberryho kresby.

6.1.2 Hrobky v Bení Hasanu

Číslování hrobek, navržené Newberrym, nereflakuje časovou posloupnost výstavby hrobek, ale je pouze označením hrobek tak, jak jdou za sebou od severu na jih (Newberry I 1893: Plate II.) Newberry se snažil sestavit časovou souslednost hrobek na základně biografických nápisů a vývoje nástěnných maleb. Důležité pro stanovení datace hrobek byly kartuše, které se v některých hrobkách dochovaly. Konkrétně v hrobce Chnumhotepa I. (hrobka č.14) je tak doloženo jméno panovníka Amenemheta I. (cca 1994-1964 př. n. l.), v hrobce nomarchy Amenemheta (hrobka č.2) je zmínka o 43. roku vlády Senusreta I. (cca 1964-1919 př. n. l.) a v hrobce Chnumhotepa II. (hrobka č.3) je pak zmíněn 19. rok vlády vládce Amenemheta II. (cca 1919-1881 př. n. l.) V některých hrobkách majitelé zmiňovali své rodiče, popřípadě své potomstvo, a bylo tedy možné snadno určit přesnou posloupnost hrobek a jejich majitelů. Bohužel tomu tak nebylo u všech a bylo zapotřebí pečlivějšího výzkumu architektonického vývoje jednotlivých hrobek i celého pohřebiště.

Jako první, kdo rozdělil hrobky v Bení Hasanu na tři typy podle architektonických prvků a ustanovil datační sekvenci hrobek, byl rakouský egyptolog Christian Hözl ve svém článku ve sborníku mezinárodní egyptologické konference pořádané v Itálii (Hözl 1992: 279). Na tuto práci o dva roky později ve své publikaci navázal Abdel Shedid. Ten na základě vývoje scén a architektury rozřadil posloupnost zdobených hrobek. Pohřbené hodnostáře rozdělil do dvou rodin, Baketovu a Chnumhotepovu rodinu, každou na jiné hierarchické úrovni, a doložil tím, že se některé hrobky časově překrývají (Shedid 1994: 15, 22). Tím potvrdil již Newberryho datování hrobek (Newberry I 1983: 2). Toto rozdělení také reflektuje rozmístění a přejímání motivů zápasnických scén ve dvou souborech.

6.1.3 Zápasnické scény

Zápasnické scény v Bení Hasanu se dají rozdělit do dvou skupin. Jednou skupinou jsou tři velké plochy, v literatuře nazývané jako Malé, Střední a Velké zápasnické pole. Toto rozdělení navrhl již Wilsdorf (Wilsdorf, 1939: 24). Velké zápasnické pole najdeme v nejstarší z těchto tří hrobek, v hrobce Baketa III. (hrobka č.15, Obr. 6, 7). Jedná se o 220 soupeřících párů zobrazených v horních šesti registrech na východní stěně kaple. Scéna začíná vlevo nahoře, kde se dvojice k zápasu teprve připravuje. Postava prvního zápasníka má v ruce opasek, jeho protivník je pak zobrazen, jak si podobný opasek omotává kolem pasu. Souboj pak začíná u dvou zápasících párů zlehka, je možné spatřit, jak se k sobě přibližují. Na tomto místě snad můžeme hovořit o zobrazení zápasníků způsobem na sobě navazujícím (Shäfer 1986: 229). Souboj pak pokračuje přes všech šest registrů. Souboj ve stoje se nepravidelně střídá s bojem na zemi či ve stoje. Bojovníci jsou zachyceni zcela nahí, pouze s již zmíněným opaskem uvázaným okolo pasu. Opasek slouží aktivně během zápasu, na některých zobrazených párech je jasně vidět, jak se za něj snaží zápasníci zachytit. Každý pár je zachycený ve svém vlastním postoji a sportovním zákroku. Postoj a činnost jediné dvojice nejsou identické. Pod zobrazenými zápasníky jsou v dalších třech registrech zobrazeni vojáci. Jsou zde nejen znázorněni při různých činnostech spojených s válečným bojem, ale i během inspekce již pobitých nepřátel. Levé dolní části scény pak dominuje dobývání neznámé pevnosti. V Baketově hrobce se zápasnické scény dochovaly i na jižní stěně hrobky (Obr. 8, 9), v její západní části. Vedle scén pastevců a lovu na ptáky zde vidíme čtyři postavy, které nápadně připomínají zápasnické páry. Jedna dvojice je zobrazena v jasně zápasnickém postoji, když jeden ze zde vyobrazených mužů svírá svému soupeři nohu, druhá se ho poté snaží chytit kolem krku. To vše probíhá v hustém zástupu osob. Nalevo od této scény je pak vidět osobu ležící na zemi,

kteřou pak druhá postava drží za obě ruce. V tomto případě je interpretace, zda jde o zápas, ne úplně jednoznačná. V registru nad ním je však zobrazen jakýsi souboj či hra s tyčemi, který však není úplně identický se scénami podobného charakteru v pozdější Nové říši (Newberry II 1893: plate VII). Publikace o moderním souboji s tyčí v Egyptě v kapitole o původu toho umění na ni však poukazuje (Boulad 2014: 226).

Vedle „Velkého zápasnického pole“ v hrobce Baketa III. se na pohřebišti Bení Hasan literatura zmiňuje ještě o „Středním zápasnickém poli“ se zobrazenými 122 páry v hrobce Chetiho I. (hrobka č.17, obr. 10, 11) a o „Malém zápasnickém poli“ s 59 dvojicemi v hrobce Amenemheta (hrobka č. 2, obr. 12-17). U všech se opakuje totožný styl a motiv vyobrazení zápasnických dvojic. U Chetiho I. tak najdeme zápas odehrávající se na pěti svrchních registrech, na který opět navazují vojenské scény s dobýváním pevnosti. Rozdíl mezi jednotlivými scénami je poté jen v množství zápasníků. U Chetiho I., ačkoliv plocha stěny, na které je zápas zobrazen, je menší počet zápasníků docílen většími mezerami mezi jednotlivými zápasícími dvojicemi. To vedlo k tomu, že je scéna lépe patrná. I zde se pak nachází některé dvojice nepravidelně zobrazené v souboji na zemi. U Chetiho I. také máme několik přípisů vyjadřujících se k průběhu samotného boje (Wilsdorf 1939: 55-59). Děje Amenemhetova „Malého zápasnického pole“ se rozvíjejí pouze ve svrchních tří registrech. Zároveň jen první registr vede nepřerušeno od začátku do konce stěny. Další dva registry pak v polovině přerušuje vchod do kaple. Oproti dalším dvěma zápasnickým polím není žádná se zdejších dvojic zobrazena ve fázi boje na zemi. Další změnou v Amenemhetově zápasnické scéně je výskyt lodí hned pod scénou dobývání pevnosti.

Zajímavým případem je scéna zápasníků z hrobky Chnumhotepa I. (hrobka č. 14). Newberry, který ji jako jediný popsal, udává šest registrů na východní stěně hrobky. Zápasníci by se poté měli nacházet v prvních třech registrech. Pod nimi ve zbylých registrech se pak nachází vyobrazení vojáci, kteří dobývají pevnost (Newberry I 1893: 85). Newberry však překreslil jen spodní tři registry vojáků. Ti v jeho překresbě ani nedobývají pevnost. Horní tři registry se zápasníky chybí zcela. Tento problém nebyl dodnes vyřešen a přesný počet zápasníků z této hrobky není znám (Decker, Herb 1994: 552). Hrobka by však i svým umístěním navazovala na hrobky Baketa III. a Chetiho I. Společně jsou umístěné v centru pohřebiště a svým umístěním tvoří jakýsi komplex, který se vymezuje proti zbytku pohřebiště. To je velmi nešťastné kvůli skutečnosti, že nejen svým umístěním, ale i charakterem zobrazení, které obsahuje samotná scéna jasně navazuje na výše zmíněné velké zápasnické plochy. Po osobní návštěvě právě této hrobky jsem shledal, že daný motiv se v hrobce skutečně nalézá. Vzhledem ke stavu poničení

však není patrný přesný počet zápasníků, patrný je pouze svrchní registr a pravá a levá strana registru druhého a třetího. Na zdi je rovněž patrné umístění vyobrazení dobývání pevnosti vojáky. Není však vyloučeno, že původně svým počtem zápasníků převyšovalo hrobku Amenemheta, která má uprostřed již zmíněné dveře.

Zobrazení zápasníků se nalézají vždy na východní stěně hrobky pod obětní formulí a vždy jsou dána do souvislosti s válečnými scénami. O vzájemném ovlivnění a přejímání těchto motivů mezi hrobkami není pochyb (Newberry II 1893: 3). Až na drobné výjimky vždy obsahují zápasníky, v registrech pod nimi vojáky, poražené nepřátele a také dobývání pevnosti.

Je otázkou, zda celou scénu číst jako komiks, jak to navrhl již Schäfer (Schäfer 1986: 229), nebo jako uskupení mnoha zápasících párů. Sám Schäfer ve svém textu zmiňuje přímo zápasnické scény z Bení Hasan, nepouští se však do možné interpretace „komiksového“ čtení, protože pro něj nebylo možná vyčerpávajícím způsobem rekonstruovat průběh a pravidla zápasu. Smysl scény by také musel pokračovat přes několik registrů, což však není podle Schäfera úplně typické pro způsob egyptského vyjádření, kde scéna povětšinou započala a skončila v rámci jednoho registru (Schäfer 1986: 165). Ve prospěch sekvenčního čtení vyobrazených zápasníků ale hraje fakt, že souboj některých dvojic na sebe přesně navazuje. Druhá hypotéza mnoha dvojic se pak nabízí kvůli souvislosti scén zápasníků se zobrazením armády a válečných akcí. Jednalo by se tedy o výcvik vojsk, které by pak svůj um dokazovaly na scénách v dolních registrech. Tento průběh výcviku a následného boje je pak možné chápat v jednom kontextu jako snahu o propagandu majitele hrobky svojí vojenskou mocí. Tomu nahrávají dva fakty. Prvním je, že scény se nacházejí na prestižní východní zdi, která byla naproti vchodu do hrobky (Kanawati, Woods 2010: 9). Druhým faktem je vysoký počet vojenských titulů majitelů hrodek a autobiografické nápisy, které nešetří chloubou nad svými vojenskými úspěchy.

Podle mého názoru je ale možné oba způsoby skloubit. Počet dvojic nás nenechává na pochybách, že majitel hrobky disponoval mnoha muži. Umělcova snaha zachytit pro každou dvojici jiný postoj a grif zároveň značí o snaze přiblížit divákovi průběh jednoho konkrétního zápasu a zobrazit co nejrozmanitější spektrum chvatů a jiných zákroků. Zachycení neustále se měnící pozice zápasníků jistě nebylo nic jednoduchého. Fakt, že se scény s tak početným vyobrazením zápasníků nacházejí jen v největších hrobkách v Bení Hasanu, a že ostatní výzdoba těchto hrodek nedosahuje jejich kvalit (Newberry 1893: 4), ukazuje že pro majitele

těchto hrobek bylo otázkou prestiže takto rozsáhlé a řemeslně kvalitně provedené scény mít v jejich hrobkách zobrazené.

Dalším důkazem, že nebylo zřejmě vůbec lehké pro Egyptany zobrazit tolik figur v pohybu, je různost ve způsobu malby zápasníků v některých hrobkách. Jedním, a ve většině publikací těchto scén uváděným způsobem, je způsob malby postav různými odstíny červené. Bylo třeba, aby byly přesně odlišeny jednotlivé údy a divák mohl přesně vidět, co se na scéně děje. Takový způsob zobrazení byl typickým pro rozlišení osob v hromadných scénách a dle Schäfera byl také pravidlem při vyhotovení zápasnických scén (Schäfer 1986: 181). Oproti tomuto tvrzení je však uváděn ještě druhý způsob malby zápasníků v Bení Hasanu. Ten spočíval v obtáhnutí jednotlivých okrajů postav linkou namíchanou ze světlejšího odstínu červené. Kanawati a Woodsová uvádějí, že tyto oba způsoby se nacházejí i ve výzdobě jedné hrobky a dokládají tak fakt, že se i na výzdobě jedné stěny podílelo více řemeslníků (Kanawati, Woods 2010: 69). Přiložený fotografický materiál v jejich publikaci však tuto skutečnost nereflektuje a dokládá detaily dvojic vyhotovených různými způsoby malby pouze v odlišných hrobkách. Newberry tento fakt ve svých překresbách samozřejmě ignoruje. Všechny figury jsou překresleny stejně a jednotliví zápasníci jsou rozlišeni pouze použitím jiné barvy, jeden ze zápasníků je černý, druhý bílý. Po osobním ohledání scén jsem si však svůj názor potvrdil, v hrobce Baketa III. můžeme spatřit jasné odlišení těl pomocí různých tónů červené. Těla Chetiho zápasníků jsou pak odlišena oranžovou linkou a jiný, světlejší, odstín těla se používá pouze pro končetiny, které jsou umístěné zcela v prostoru těla, ke kterému náleží a nebyly by potom tak jasné patrné, jako končetiny, které tělo přesahují, a pro které je úplně nutné je pro pochopení jejich umístění takto odlišit.

Druhou skupinou v Bení Hasanu jsou pak soubory zápasníků v hrobkách Baketa I. (hrobka č.29, Obr. 5) a v hrobce Baketa II. (hrobka č. 33). Tyto scény nenavazují svojí kompozicí ani svým umístěním na již zmíněná zápasnická pole. V hrobce Baketa I. se nachází na jižní stěně celkem šest párů zápasníků, u Baketa II. je poté nalezneme na stěně západní, kde své umění zřejmě předvádějí před samotným majitelem hrobky (Newberry 1884: 38). Scéna z hrobky Baketa II. však není více popsána a jak soudí Decker, dnes již možná neexistuje (Decker, Herb 1994: 550). Zápasníci zde oproti svým kolegům ze stěn Baketa III., Chetiho I. a Amenemheta mají místo opasků bílé sukně. Dle Shedida byly zápasnické scény v menším měřítku plánované také v hrobce Nachta (hrobka č. 21) a hrobce Nečernachta (hrobka č.23), nebyly však dokončeny (Shedid 1994: 70). Zdi některých hrobek, v nichž se dalo předpokládat zobrazení scén zápasníků, jsou také poničena koptskými graffiti.

Jediné hrobky v Bení Hasan, kde nebyly zamýšleny žádné scény se zápasníky, je pak hrobka Chnumhotepa II. (hrobka č.3), která je známá vyobrazením karavany Asijců, a hrobka Remušenty (hrobka č.27).

6.1.4 Rodinné vazby pohřbených v Bení Hasanu

Není bez zajímavosti se podívat na rekonstrukci možných rodinných vztahů hodnostářů pohřbených v Bení Hasan. Zápas jako motiv ve výzdobě hrobek pak mohl být jedním z hlavních motivů, který byl přenášen společně s titulaturou z otce na syna, ale jak uvidíme, mohl být přejímán i jinými pohřbenými z důvodu osobní prestiže. Genealogii navrhl již Newberry (Newberry II 1883: 14, 71). Ta se však časem neubráníla drobným změnám hlavně díky výzkumu architektonické typologie hrobek (Shedid 1994: 16). Ve svém textu vycházím právě ze Shedidových publikovaných představ (Shedid 1994: 22).

6.1.5 Baketova rodina

Všichni tři majitelé hrobek s velkými scénami zápasníků, Baket III., Cheti I. a Amenemhet, pocházejí ze stejné rodové linie, jedné ze dvou již zmíněných rodin hodnostářů pohřbívaných v Bení Hasanu. Jedná se o rodinu, která je badateli označována podle svého prvního představitele Baketa I. (hrobka č. 29). Tento hodnostář s titulem nomarchy 17. nomu je také prvním pohřbeným, který si do své hrobky zvolil krom jiných motiv zápasu. Tento motiv se pak nachází na jižní straně hrobky (Shedid 1994: 70, Decker, Herb 1994: 579). Majitel hrobky č.33 Baket II. je přímým synem Baketa I., po svém otci zdědil titul nomarchy a stejně jako hrobka jeho otce byla jeho hrobka dekorována zápasnickými páry. Baket II. však tento motiv nezasadil do stejného prostředí jako jeho otec, scéna nemá vojenský kontext a jak již bylo zmíněno, nachází se na jižní stěně hrobky (Newberry 1884: 38). Je to také jediná scéna zápasníků z Bení Hasan, která se nachází právě na jižní stěně. Pokračovatelem rodu byl nejspíše nomarcha Remušenta (hrobka č. 27). I když ve své hrobce neudává svůj původ, prvky výzdoby však přejal z hrobky Baketa II. (Newberry 1984: 39). Jako jeden z mála však nepřevzal motiv zápasníků. Dalším ze sledu byl nomarcha Baket III. (hrobka č. 15), který jako první použil zmíněný motiv zobrazující vysoký počet zápasníků společně s vojáky. Tento motiv přímo přebírá jeho syn nomarcha Chetej I. (hrobka č. 17). Navazuje také ve velikosti své hrobky, která společně s hrobkou nomarchy Baketa III. a nedokončenou hrobkou č.18 patří k největším na pohřebišti. Jako poslední, který je do Baketovy rodové linie řazen je nomarcha Amenemhet,

majitel hrobky č. 2 (Shedid 1994: 22). Ten ve výzdobě své hrobky navazuje na Baketa III. a Chetiho I. s polem zápasníků na východní stěně hrobky.

6.1.6 Chnumhotepova rodina

Rodina Chnumhotepa je o něco mladší než rodina Baketova. Rodová linie počíná Chnumhotepem I. (hrobka č. 14), titulaturou byl také nomarchou, a jeho hrobka pochází ze stejné doby, jako hrobky Baketa III. a Cheteje I. Ti však na rozdíl od Chnumhotepa mají titul Newberrym přeložený jako „Velký nomarcha gazeliho nomu v celé své šíři“ (Newberry 1884: 43,53). Tento titul se zřejmě vyskytuje, na rozdíl od základního titulu nomarchy, pouze v době Střední říše. (Ward 1982: 124). Chnumhotep I. nejspíše právě z hrobek Baketa III. a Cheteje I. přejal inspiraci pro dekoraci své hrobky a motiv zápasu použil ve stejně velkém měřítku jako výše zmíněné hrobky. Na něj následují nomarchové Nacht (hrobka č. 21) a Nečernacht (hrobka č. 23). Oba mají navíc titul Správce východní pouště. U Nachtovy hrobky se dá předpokládat převzetí zápasnického motivu podle hrobky Baketa I., tedy právě na jižní straně. Ta je u Nachta nedokončená a Newberry v ní byl schopen rozeznat pouze zbytky zobrazených postav (Newberry 1884:26). U Hrobky Nečernachta se Newberry o obsahu jižní stěny nezmiňuje, zdůrazňuje však, že scény na zdech hrobky jsou rozsáhle poničené koptskými graffiti, a tedy je možné, že scény zápasu mohly obsahovat (Newberry II 1893: 28, Shedid 1994: 70). Chnumhotep II. (hrobka č.3) již nebyl titulem nomarchou ale jen Správcem východní pouště (Newberry I 1884: 41). Pokračovatelem a posledním hodnostářem v Bení Hasan pohřbeným je pak Chnumhotep III. (hrobka č.4), který již však svoji hrobku nedokončil (Newberry I 1884: 7).

6.1.7 Důvod výskytu

Je rozhodně zajímavé, snažit se zjistit důvod tak rozsáhlého výskytu scén se zápasníky na stěnách hrobek v Bení Hasan. V Egyptě k něčemu podobnému na jiném místě ani v jiném čase nedošlo. Již bylo zmíněno, proti dokladu ze Staré říše v Ptahhotepově mastabě, kde scéna se zápasícími mladíky byla zřejmě jen dokladem běžné činnosti ze života zemřelého, v Bení Hasan šlo hlavně o mocenskou reprezentaci. To také dokládá kontext scén s armádními sbory, válčením a dobýváním pevností. Podobné válečné motivy jsou v Egyptě poměrně častým

jevem sloužícím k propagandě. Hojně je známe kupříkladu z panovnického kontextu. Kontext zápasníků a vojáků také nahrává faktu, že někteří badatelé považují zápasníky zobrazené na stěnách za vojáky, kteří podstupují vojenský fyzický výcvik. (Kanawati, Woods 2010: 9). Tento názpr dokládá i fakt, že i v hrobce Baketa III. pravděpodobně můžeme najít vyobrazené zápasníky ještě na jižní straně, společně se scénami jiných druhů volnočasových aktivit.

Během bouřlivých dob První přechodné doby docházelo více či méně po celém Egyptě k reorganizaci státní správy (Kanawati, Woods 2010: 8). Těmto změnám se zřejmě nevyhnul ani šestnáctý egyptský nom, nom Antilopy, ve kterém se Bení Hasan nachází. Dokladem je změna posledního odpočinku nomarchů Staré říše z pohřebiště v Záwijet el-Mejjítínu právě do Bení Hasan (Kanawati, Woods 2010: 8).

Vojenské a zápasnické scény nás pak nenechají na pochybách o rostoucí moci, které se správcům kraje z Bení Hasan v rámci státního útvaru Střední říše dostávalo. První malované hrobky v Bení Hasanu jsou datované zřejmě již do doby Mentuhotepa IV. (cca 2001-1994) (Shedid 1994: 22). Největší moci nabývají místní správci kraje po uzurpaci trůnu Amenemhetem I. (Kanawati, Woods 2010: 10). Do jeho vlády jsou také datované největší hrobky na pohřebišti, konkrétně hrobka Baketa III. (hrobka č. 15) s největším zastoupením vojenských a zápasnických scén. (Shedid 1994: 22).

Dalším z dokladů vojenské i administrativní důležitosti šestnáctého nomu je titulatura zde pohřbených hodnostářů. Mnozí měli tituly odpovídající celostátní úrovni. Nejčastějším titulem na státní úrovni je Správce východní pouště. Nejzajímavější pro nás je vojenský titul *imy-r^c mš wr*, tedy „Velký generál“, „Představený armády.“ Ten můžeme najít pouze v Bení Hasanu (Ward 1982: 30). Dle výkladu tohoto titulu by se dalo předpokládat, že jeho nositel měl pod sebou několik nižších představitelů armády, *imy-r^c mš*. (Faulkner 1953: 35). Tento titul je v Bení Hasanu také velmi častý. To, že se zdejší nomarchové prezentovali titulem, který naznačoval, že ovládali svoji vlastní armádu, některé badatele vede až k spekulacím o určité samostatnosti nomu nad panovníkem (Kanawati, Woods 2010: 9). Existence takovýchto odvedených jednotek je někdy připodobňována k situaci středověké Evropy, k povinnostem šlechty v případě nutnosti odvádět vojenské jednotky do armády tehdejších panovníků (Faulkner 1953: 35). Není rovněž bez zajímavosti pro zápas, že v takovýchto jednotkách sloužících jednotlivým nomarchům byly hojně zastoupeny vojenské jednotky složení z Núbijců, které v Bení Hasanu v rámci armády jsou snad i znázorněny (Kanawati, Woods 2010: 9).

Je tedy pochopitelné, že velikost hrobek v Bení Hasanu za panování Senusreta III., který se během své vlády snažil reformami omezit rozvinutou autonomii správců kraje jednotlivých nomech, zmenšila (Kanawati, Woods 2010: 12). Poslední hrobkou hodnostáře pohřbeného v Bení Hasan je hrobka Chnumhotepa III. (hrobka č.4) z doby vlády Senusreta II. (cca 1881-1873 př. n. l.) (Shedid 1994: 33).

6.2 Ostatní pohřebiště Střední říše se zápasnickými scénami

Zápasnické scény se mimo Bení Hasan vyskytují ojediněle, a to v El-Berše a Kubbit el-Hawě či jako jednotlivé dvojice jako v hrobkách v Méru či v Západních Thébách. Všechny lokality se až na Théby nacházejí ve Středním Egyptě. Západní Théby jsou také jediným pohřebištěm, kde můžeme najít pokračování motivu zápasu v hrobkách hodnostářů až do Nové říše.

6.2.1 Západní Théby

V Západních Thébách můžeme nalézt dvě hrobky datované do doby Nebhepetra Mentuhotepa II. (cca 2064-2013 př. n. l.) Zde se nám dochovalo celkem osm zápasnických párů, tři páry v hrobce Džariho a pět párů v hrobce Antefá. U obou případů se jedná o polychromovanou malovanou výzdobu (Decker, Herb 1994: 550-551). V hrobce TT 366 hodnostáře Džariho můžeme najít zmíněných pět zápasnických párů zobrazených ve dvou registrech na jednom ze sloupů v předsálí samotné hrobky. Konkrétně na jižní straně prvního sloupu zleva při vstupu do hrobky (Porter, Moss I 1960: 429). Jedinou známou fotodokumentaci této scény pořídila expedice newyorského Metropolitního muzea a dnes se nachází v Griffithově institutu (Porter, Moss I 1960: 429). Wilsdorf ve své knize o zápasu, na rozdíl od ostatních vyobrazení ze Střední říše, tyto hrobky ignoruje. Ve svrchním registru můžeme nalézt dva zápasící páry před sedícím majitelem hrobky. V rámci zobrazení staroegyptského zápasu je neobvyklé, že u jednoho z párů se nachází postava muže, která položením na pravé rameno jednoho ze zápasníků zasahuje do samotného souboje. Je možné, že se jednalo o rozhodčího, který upozorňuje zápasníka na provedení nedovoleného zákroku (Decker, Herb 1994: 550). Ve spodním registru vidíme pouze jeden zápasící pár, který je však obklopen dvěma přihlížejícími postavami. Všichni zápasníci jsou na scénách oblečeni do bílých sukní.

Další z hrodek se scénami zápasu v Thébách je hrobka Antefa číslo 386. Scéna je podobně jako u Džariho umístěna v sloupové předsíni hrobky. Tentokrát se jedná o pět zápasnických párů v jednom registru, zobrazených ve standardních postojích (Decker, Herb 1994: 551).

6.2.2 Mér

Z pohřebiště v Méru na západním břehu Nilu poblíž dnešního Asjútu máme zápasnické scény dochované ve dvou hrobkách, v hrobce správce kraje Senbiho datované do vlády Amenemheta I. (cca 1994-1964 př. n. l.) (Decker 1994: 553, Wilsdorf 1939: 27-29) a v o něco mladší hrobce Senbiho syna, nomarchy Uhhotepa, z doby panování Senusreta I. (cca 1964-1919 př. n. l.) (Porter, Moss IV 1968: 249-250, Decker, Herb 1994: 554, Wilsdorf 1939: 27). První hrobka je obzvláště zajímavá svými přípisky, které se neomezují pouze na jména zápasníků, ale přímo reflektují samotný průběh souboje. Obě dvě scény jsou překresleny v základní práci o lokalitě A. Blackmana (Blackman 1915: plate III; Blackman 1915: plate II).

V hrobce Senbiho nalezneme na severní stěně hrobky tři páry (obr. 18), které jsou lemovány již zmíněnými texty. Souboj probíhá ve druhém registru odshora a je zasazen do kontextu tanečníků a hudebníků, kteří společně se zápasníky předvádějí svůj um před zesnulým majitelem hrobky (Blackman 1915: 25, plate III). Jak jsme už viděli například v Bení Hasanu, je vždy jeden ze zápasníků namalován světlejším odstínem a druhý tmavším (Blackman 1915: 26, Decker, Herb 1994: 553). Na rozdíl od zápasníků z Bení Hasanu jsou však oděni v bílé sukničce (Blackman 1915: plate III). Směr čtení hieroglyfů je u každého přípisku odlišný, a proto nám nepomůže s určením směru scény (Wilsdorf: 1939: 28). Každý se zápasníků má jeden text, který svým směrem čtení koresponduje se směrem postavení zápasníka. Ze samotného průběhu boje je však jasné, že scéna začíná vlevo a obsahuje tři fáze jednoho souboje. Decker ve své práci jednotlivé páry očíslovává zleva doprava (Decker, Herb 1994: 553). První dvojice je jako jediná zobrazená ve stoje. Levý zápasník je pokrčený, svoji levou rukou svírá levou nohu svého protivníka a pravou rukou pravou. Zápasník vpravo pak má svoji pravou nohu již ve vzduchu a snaží se zabránit ztrátě stability uchopením svého soupeře pravou rukou kolem krku. Ve druhé scéně je zřejmé, že se mu jeho snaha nepovedla. Leží na zemi, zatímco zápasník vlevo mu stále svírá pravou nohu a kontroluje tím jeho pád. Pravý zápasník se jen opírá o svůj levý loket a pravou rukou se přidržuje ramene protivníka. Třetí scéna pak je nejspíše dalším pokračováním. Na zápasnicích je patrná snaha dostat se ze země, zápasníci mají propletené nohy. Výzdoba

stěny hrobky je v případě této třetí dvojice však poškozena a bližší interpretace proto není možná (Wilsdorf 1939: 28).

Překlad přípisů byl nastíněn již Blackmanem (Blackman 1915: 26) a následně i Wilsdorfe m, který se mu věnoval více do hloubky (Wilsdorf 1939: 58). Samotný text je pak vlastně rozhovor, který vedou oba zápasníci během souboje. Jedná se tedy o souhrn výhrůžek, které si oba vyměňují. To z něj činí těžce přeložitelný text (Decker, Herb 1994: 554, Wilsforf 1939: 54). K problémům s překladem se také pojí poničení textu, které je nejvíce patrné nad druhou dvojicí. Zde již text není vůbec patrný.

V hrobce Senbiho syna, hodnostáře Uhhotepa se bojovníci nacházejí na stejné, tedy severní stěně (obr. 19). Téměř stejný je i kontext scény. Čtyři zápasící páry předvádějí souboj před majitelem hrobky a jeho ženou. Tentokrát jsou však v prvním registru (Decker, Herb 1994: 554, Blackman 1915: plate II). Ze všech čtyřech párů se zcela dochoval pouze první a polovina páru druhého. Přítomnost zbylých dvou párů dokládají pouze zbytky zobrazených končetin. Dochovaní zápasníci předvádějí poměrně ojedinělý a také extrémní způsob zápasu. U obou párů je vždy jeden z dvojice hlavou dolů nemilosrdně vrhán k zemi svým soupeřem (Decker 1994: 554, Wilsdorf 1939: 27). Zbytky zobrazených končetin dalších dvou párů však napovídají, že jejich souboj nebyl zdaleka takový. Jednou ze zajímavostí je dochovaná šablona, kterou tvoří čtvercová síť. Ta svědčí o tom, že scény na zdi nebyly dokončené (Blackman 1915: 12, Wilsdorf 1939: 27).

6.2.3 Kubit el-Hawa

Podobně špatně dochovanou scénu nabízí i hrobka hodnostáře Sarenputa z Kubit el-Hawy u Asuánu z doby vlády Senusreta I. (cca 1964-1919 př. n. l.) (Porter, Moss V 1937: 238, Müller 1940: 13). Zde se v předsáli hrobky na jednom ze sloupů nacházejí zbytky pěti zápasnických párů. V literatuře je tento sloup označen jako sloup H (Porter, Moss V 1937: 239) nebo III d (Müller 1940: 49) a obsah scény je vždy popsán značně lakonicky (obr. 20). Těla bojovníků byla opět malována červenohnědým odstínem (Decker, Herb 1994: 554). Zápasnické scény se dochovaly ve dvou registrech. Svrchní registr obsahoval dva páry, z nichž jsou patrné pouze dolní končetiny a suknice. Zápasníci jsou se však evidentně zobrazeni v dynamickém boji. Pravý zápasník prvního páru zleva má nohu ve výši pasu svého soupeře a druhou nohou stojí na špičce. Druhý pár má nohy propletené. Pravý zápasník je zády natočený k levému a svoji levou nohou obmotává pravou nohu protivníka. Díky svému postavení tak zřejmě činí jako

obranu před svržením k zemi. Přesně obráceně se dochovaly tři páry bojovníků ze spodního registru. První pár je dochován nejlépe ze všech párů této scény. Chybí mu však dolní končetiny. Pravý zápasník je opět natočen zády ke svému soupeři, který ho pevně drží za ruce. Z druhého páru se poté dochovala pouze hlava pravého zápasníka. Z posledního páru je opět patrná výhodnější pozice levého zápasníka, který svírá kolem ramen svého o něco níže postaveného soupeře. I tomuto páru však chybí dolní končetiny (Wilsdorf 1939: 24). Díky špatnému dochování scény je však další interpretace obtížná (Decker, Herb 1994: 554, Wilsdorf 1939: 27).

6.2.4 el-Berša

Poslední scéna ze Střední říše se pak nachází v el-Berše na fragmentu nalezeném v hrobce č.4 hodnostáře Neheriho (obr. 21), datované do 12. dynastie (cca 1994–1797 př. n. l.) (Decker, Herb 1994: 554). Newberry soudí, že styl výzdoby hrobky není nepodobný hrobkám v Bení Hasan, konkrétně hrobce Chetiho (Newberry, Griffith 1894: 29). Ačkoliv se jedná jen o fragment, je scéna zajímavá tím, že se u ní nacházejí opět přípisky (Wilsdorf 1939: 27, 53). Další zajímavostí scény je fakt, že se mezi dvěma páry zápasníků nachází další osoba, která je součástí scény (Wilsdorf 1939: 25). Svoji pravou rukou se pak dotýká levého zápasníka druhého páru. S jistotou sice nemůžeme říci, že se jedná o trenéra nebo rozhodčího, který upozorňuje dotekem na nepovolený zákrok, avšak je to velmi pravděpodobné (Decker, Herb 1994: 555). Podobně jako v hrobce nomarchy Senbiho v Méru i zde jsou texty připsané nad jednotlivé bojovníky, a i zde koresponduje směr čtení hieroglyfů se směrem postoje jednotlivých zápasníků.

První zápasník zleva je vyobrazen, jak se snaží uchytit svého soupeře napravo kolem ramen. Jeho soupeř mu však pevně svírá nohu. Druhý pár je pak zobrazen v poměrně ojedinělé situaci. Levý zápasník je ohnut, hlavu má ve výši pasu soupeře a svými rukama se ho snaží nadzvednout za nohy. Jeho protivník se brání pokusem uchopit ho za jeho pas.

7. Nová říše (cca 1543-1080 př. n. l.)

Během Nové říše se rozšiřuje několik nových prvků, které zápasnické scény ovlivní. Prvním z nich je zakomponování motivu zápasu do panovnického způsobu propagandy, jako to můžeme vidět kupříkladu v zádušním paláci Ramesse III. v Medínit Habu. S prvkem královské propagandy se na scénách se zápasníky objevuje i nové etnikum, které se boje přímo účastní, a to Núbijci. Dalším novým elementem je širší uplatnění motivu souboje s tyčemi, který zápasnické scény nezdědka doprovází. Veškeré doklady zápasu, které z Nové říše máme, pocházejí pak z Théb a jejich okolí. Výjimku tvoří jedna ze skalních hrobek nalézajících se v el-Amarně.

7.1 Nebamon a Čanuny

Nejstarší doklad zápasnické scény z Nové říše se zřejmě nedochoval. Jedná se o thébskou hrobku N24 hodnostáře Nebamona z doby vlády Thutmose III. (cca 1479-1424 př. n. l.) Již její jediný dochovaný popis z 19. století egyptologem Bouriantem o hrobce hovoří jako o silně poničené. V hrobce se nacházela scéna zobrazující šest zápasících párů zobrazených v přítomnosti majitele hrobky a jeho manželky (Decker 1994: 555). Svým umístěním scény pak navazuje na podobné motivy z pohřebiště v Západních Thébách ve středoříšských hrobkách Antefa a Džariho, kde se majitel hrobky těší pohledem na výkon zápasníků na onom světě.

Další vyobrazení zápasníků ze Západních Théb máme v hrobce N74 písaře a představeného armády (Porter, Moss I 1960: 144) Čanunyo z doby panování Thutmose IV. (cca 1397-1387 př. n. l.) Zde se v souvislosti se zápasnickými scénami poprvé objevují Núbijci (obr. 22). Vyobrazení je součástí vojenské přehlídky odehrávající se ve čtyřech registrech před zemřelým majitelem hrobky. Součástí přehlídky jsou núbijští vojáci, hudebníci a také pět zápasníků pochodujících pod standardou zobrazující zápasící dvojici zápasníků (Porter, Moss I 1960: 145, Decker 1994: 555). Všech pět zápasníků až na jednoho vykazuje jasné núbijské rysy (Carroll 1988: 122). Barva pokožky zápasníků se však střídá mezi tmavou a světlou, aby byla rozlišena těla zobrazených. Zápasníci jsou oděni do bílých sukni a na levé noze mají síťovou látku sahající až do půlky steh. Na kusu látky uvázané pod oběma kolena pak mají připevněný ocas jakési šelmy. Stejný ocas pak mají ovázaný kolem pasu. Že se jedná o zápasníky identifikuje poslední muž nesoucí již zmíněnou standardu. Muži mají v ruce také dřevěné tyče, které snad hovoří o tom, že byli schopni bojovat i s tímto nástrojem (Decker, Herb 1994: 555).

7.2 Zobrazení zápasu z armádního tábora

Velmi zajímavým vyobrazením je scéna ze západní věže vstupního pylonu Amonova chrámu v Luxoru. Na vápencovém reliéfu zobrazujícím vojenské ležení Ramesse II. (cca 1279-1212 př. n. l.) můžeme spatřit minimálně jednu zápasící dvojici (Decker, Herb 1994: 558). Jeden ze zápasníků svého soupeře sráží k zemi okolo svého pasu. Scéna je velmi důležitým a jediným zdrojem pro zápas ve vztahu k armádě v Nové říši. Decker se ve své práci také domnívá, že se možná nejedná o zápas, ale o skutečný souboj na smrt mezi dvěma protivníky (Decker, Herb 1994: 558).

7.3 Amonmesuova hrobka

Zápas a souboj s tyčemi zobrazený v thébské hrobce č. 19 hodnostáře Amonmesua je zajímavým dokladem uctívání již mrtvých a zbožštělých panovníků. Scéna vyobrazuje bojovníky, kteří předvádějí svoje umění při oslavách na počest panovníka Thutmose III. (cca 1479-1424) (Wilson 1931: 211). Samotná hrobka je datována do vlády panovníka Ramesse II. (cca 1279-1212 př. n. l.) Zápas zde probíhá před chrámem zmíněného Thutmose III. (Decker, Herb 1994: 557, Wilson 1931: 211). Celkově je zde vyobrazena jedna dvojice zápasící tyčemi a dva zápasící páry. Jeden na svém počátku a druhý již u konce. Vítěz pak v triumfujícím postoji čelí kapli (Wilson 1931: 211, pl. XXXVIII). Zobrazení podobných posmrtných her, které jsou známé kupříkladu ze starověkého Řecka, je proto v rámci staroegyptské kultury v této hrobce unikátní. Je pak otázkou, do jaké míry byl zápas na počest již zemřelých egyptských panovníků běžný.

7.4 Zápas v Amarnské době

Významným pro objasnění Núbijců v rámci zápasu je scéna na jednom z talatátů, standardizovaných kamenů použitých při stavebních projektech Amenhotepem IV. (cca 1359-1342 př. n. l.), který byl znovu použit na stavbu Amonova okrsku v Karnackém chrámu (Decker 1994:556). Scéna je unikátním vyobrazením zápasu v přírodě (Carroll 1988: 124, obr. 23). Můžeme zde spatřit zobrazený strom, keř, odpočívajícího psa, dvě krávy a čtyři postavy Núbijců s do černa zbarvenou kůží. Núbijci jsou oděni do suknic, které sahají až ke kolenům. Ze suknic jim vlají připoutané kulaté předměty, které budou zmíněny později, a které snad

vypovídají o propojení s moderními súdánskými tradicemi při zápasu (Carroll 1988:135). Oblečení, které mají všichni čtyři identické, snad hovoří o tom, že se jedná o zápasníky. Zápasíci jsou však vyobrazeni pouze první dva vlevo. Zápas je zde vyobrazen zřejmě na svém počátku, zápasníci jsou k sobě sehnuti a snaží se najít vhodnou pozici na soupeřových rukou a ramenou. Třetí z Núbijců pak přihlíží opodál, držíc v ruku předmět podobný kyji či většímu klacku. Není nemožné, že v tomto zápase hraje úlohu rozhodčího. Poslední ze zde zobrazených Núbijců opodál odpočívá vedle zmíněného psa se sklopenou hlavou (Carroll 1988: Fig 3).

7.5 Zápas a panovnický kult

Nejdůležitější fakt o oblibě zápasu mezi starověkými Egypťany je skutečnost, že se stal součástí ideologie související s královským úřadem. Známe minimálně tři vyobrazení slavnostních her pořádaných na státní úrovni obsahující zápas i souboj s tyčí. Zápasník, Egypťan, zde reprezentuje samotný Egypt a vždy samozřejmě poráží své protivníky nejčastěji z řad Núbijců, ale i Libyjců a Syřanů (Wilson 1931: 219). Čtvrtá scéna zápasu a boje s tyčí je pak již zmíněná thébská hrobka 19 Amonmesua, kde zápas probíhá na počtění již mrtvého krále Thutmose III. (Decker, Herb 1994: 567, Wilson 1931: 211).

Poprvé je scéna tohoto typu vyobrazena ve skalní hrobce č.4 v Tell el-Amarně (obr. 24). Tato skalní hrobka patří jednomu z nejvyšších úředníků panovníka Amenhotepa IV. Meryreovi II., který dohlížel na domácnost královny Nefertiti (Davies 1905: 37). V hrobce je zobrazena platba tributu egyptskému panovníkovi, který je přítomen s celou svojí domácností, je zde vyobrazen i samotný Meryre (Davies 1905: 40). Zástupy různých nosičů komodit pak v prvních dvou spodních registrech ze šesti doplňuje vyobrazení oslav celé události. Můžeme zde vidět hudebníky, tanečníky a mezi nimi i lidi věnující se zápasu a boji s tyčemi (Davies 1905: XXXVIII). Pěstní souboj je zde také zastoupen dvěma zápasíci páry. Zápasník prvního páru zleva si svého soupeře v podřepu přehazuje přes ramena. Tento prohrávající zápasník je až nepřírozeně zkroucen. Zápasníci vedle nich jsou zobrazeni zaklesnutí v sobě v předkloněném klinči. Okolo zápasníků pak leží na zemi další dvě postavy, které snad znázorňují předem poražené bojovníky. Napravo od vyobrazení zápasu pak najdeme dva zápasníky s tyčí, kteří svůj boj již ukončili. Jeden z nich je zobrazen oslavujíc triumf zvednutýma rukama a druhý se v předklonu drží za zřejmě poraněnou hlavu (Davies 1905: XXXVIII). Je otázkou, zda tyto oslavy byly předem plánovány, nebo vznikly spontánně (Wilson 1931: 219-220). Jisté však je,

že další příklady podobných ceremonií u Ramesse II. (cca 1279-1212 př. n. l.) a Ramesse III. (cca 1185-1153 př. n. l.) byly pečlivě naplánovány.

Obě ze slavných byly nalezeny v zádušním chrámu Ramesse III. na thébském západním břehu v Medínit Habu. Původní scéna z Ramessea, zádušního chrámu Ramesse II. byla použita jako stavební materiál a základ pro totožnou scénu Ramesse III. (Decker, Herb 1994: 558). Že scéna byla naprosto totožná, i s ustáleným textovým kánonem nám dokládá přítomnost kartuše Ramesse II. v textu oslavujícím Ramesse III. (Wilson 1931: 212). Dalším důkazem využití původní scény je přítomnost vyobrazení Libyjsce, pod textem zmiňující porážku Syřana. Důvodem je skutečnost, že Libyjci sloužili jako zobrazení nepřátelského elementu za vlády Ramesse III., zatímco za dob Ramesse II. to byli právě Syřané (Wilson 1931: 212). Nutno podotknout, že Núbijské etnikum zřejmě zastupovalo svoji roli totožně u obou panovníků (Wilson 1931: 212).

7.6 Popis scény v Medínit Habu

Scéna zápasníků se v chrámu Ramesse III. nachází pod oknem zjevování (obr. 25-30), které také svou podobou respektuje, egyptští zápasníci po levé a pravé straně okna triumfálně vítězí ve svém boji a jsou k němu natočeni ve vítězné póze. Zápasníci celkem vytvářejí deset párů, z toho sedm provozujících zápas a další tři boj s tyčemi. Scéna je lemována přihlížejícími postavami, které tvoří mnoho cizinců, nejspíše velvyslanců z řad Núbijců, Asijců a Libyjců (Wilson 1931:212). Celý zápas je bohatě komentován přípisky, ve kterých hovoří egyptští bojovníci mluví negativně proti cizincům, svým protivníkům. Smysl scény je tak díky přípiskům a umístění poměrně jasný. Zápas reprezentuje souboj Egypta s okolními mocnostmi a netřeba dodávat, že egyptští zápasníci jsou ti, kdo již svůj boj vyhráli, či minimálně mají nad svým protivníkem navrch. Wilson míní, že díky přítomnosti velvyslanců nemusel být souboj předem připraven pro egyptské vítězství a mohl probíhat odlišně od verze, ve které je zobrazen (Wilson 1931: 219). O férovosti zápasu také hovoří přítomnost třetí postavy u druhého páru, která je interpretována jako rozhodčí. Jisté však je, že zápas byl velmi oblíbenou součástí jak núbijské, tak egyptské společnosti.

První ze zobrazených bojujících párů bojuje tyčemi, boj je zatím nevyrovnaný a dotýční si vyměňují sérii úderů. Druhý pár je již zobrazen zápasící. Egyptan svého núbijského soupeře pevně drží v sevření za pas a druhou rukou kolem krku. Je jisté, že bude následovat nevyhnutelný pád. U třetího páru je egyptská nadřazenost v boji zobrazena pevným úchopem

protivníkových ramen a roztočením a následné destabilizací soupeře. Ten je zobrazen, jak balancuje pouze na jedné noze. U čtvrtého a pátého páru je egyptský zápasník zobrazen, jak triumfálně stojí vstříc oknu zjevování se soupeřem ležícím u svých nohou. Šestý a sedmý pár je znázorněn v boji, v prvním případě Egyptan již drží protivníka ve vzduchu, v druhém pak vypadá boj zatím nerozhodně. Následující a poslední zápasnický pár zobrazuje egyptského zápasníka, který si svého soupeře přehazuje kolem ramen k zemi. Scéna zápasu pak pokračuje vyobrazením dvou bojujících párů s tyčemi. V prvním boj probíhá nerozhodně, to se však mění u posledního páru, kde jeden z bojovníků vítězoslavně svírá svoji zbraň nad hlavou a druhý se v předklonu drží za hlavu. Scénu pak uzavírá dav přihlížejících (Medinet Habu II: 111-112).

7.7 Přípisky v Medínit Habu

Překlad textu u scény v Medínit Habu poskytl ve svém článku již Wilson, který poukázal na jeho složitost (Wilson 1931: 212-213). O něco modernější je pak překlad W. Deckera v jeho díle *Sport am Nil*, kde se přímo věnuje překladům textů ohledně sportu (Decker 2012: 53). Nejnovější práce o nápisech v Medínit Habu (Shlomit Israel 2015) však dané přípisky neosahuje. Texty nejsou pouze u zápasníků, ale v některých případech se vyskytují i u bojovníků s tyčemi (Wilson 1931: XXXVII). Přípisky přeložené dle Deckera, na scéně zleva doprava:

1. bojovník s tyčí: bez přípisku
2. zápasník: „Dávej pozor, jsi v přítomnosti Krále, nechť je živ, zdrav a svěží, Tvého pána.“
3. zápasník: „Padni, nepřátelský Núbijče, přiměji Tě padnout před panovníkem.“
4. zápasník ve vítězné póze: Amon je ten bůh, který obdržel vládu na všech zemích vítězstvím. Ach (jsou) velké voje Ramesse II.
5. zápasník ve vítězné póze: ten samý text jako 4. zápasník,
6. zápasník: bez přípisku
7. zápasník: „Teď se podívej, držím tvoje nohy a přehazuji tě na tvoji stranu před panovníkem, nechť je živ, zdrav a ?“

8. zápasník: „Běda Ti, nepřátelský Asijče, chvástal ses svými ústy. Panovník, ať je živ, zdrav a svěží, je zde proti Tobě

9. bojovník s tyčí: „Postav se mi! Učiním, abys viděl ruku bojovníka.“

10. bojovník s tyčí: Amon je velký Bůh, který obdržel vládu nad všemi zeměmi vítězstvím. Ach (jsou) velké voje Ramesse III., pána obou zemí.

8. Ostatní zápasnické scény

8.1 Ostraka

Scény zápasů se také do dnešních dob dochovaly na osmi ostracích. Největší soubor čítající pět ostrak pochází z Dér el-Medíny a pochází z období v rozmezí mezi 18. a 20. dynastií. Nejčastěji jsou zobrazeni mladí chlapci, někteří identifikováni i jako Núbijci (Decker, Herb 1994: 561-654). Jeden kus poté známe ze Západních Théb. Kvalita zobrazení však nedosahuje takových kvalit, které by nám mohly vypovědět něco více o zápasu jako takovém.

Zajímavá jsou však zbylá dvě ostraka. První, nalezené v hrobce Ramesse VI. (cca 1143-1136 př. n. l.) v Údolí králů (Decker, Herb 1994: 562) obsahuje přípisek, na který jsme zvyklí ze zápasnických scén Ramesse III. v Medínit Habu. U jednoho ze dvou zápasících vojáků zde můžeme najít frázi „... v přítomnosti panovníka, ať je živ, zdrav a ?...“ (Wilson 1931: 211).

Druhé ostrakon nalezené v Chonsuově chrámu v Karnaku pak nabízí pohled na zápas v lanoví lodi (Decker, Herb 1994: 563).

8.2 Pozdní doba

Jediný doklad zápasu z pozdějších dob snad můžeme nalézt až v Súdánu. Zde je zmínka o pískovcovém reliéfu na jednom ze sloupů z Lvího chrámu na lokalitě Musauvarat al-Sufra datovaného do Merojské doby (6. století př. n. l.) (Porter, Moss VII 1952: 264). Tato scéna je již dnes však plně zničena (Decker, Herb 1994: 564).

9. Souboj s tyčemi

Souboj s tyčemi doprovází zápas již od jeho prvního většího zobrazení na kamenném bloku ze vzestupné cesty panovníka Sahurea (El-Awady 2009: 208). Z podobného kontextu existuje ještě jeden velmi fragmentární doklad. Jedná se o vyobrazení souboje s tyčemi z pyramidového komplexu Venise (Espinel 2011: 60). Jelikož dílo W. Deckera předchází obě zmíněné publikace, nelze se divit, že klade počátek scén souboje s tyčí až do Nové říše (Decker, Herb 1994: 536). K interpretaci podobného typu z hrobky Baketa III. se však nevyjadřuje. Dle některých se však jedná o doklad souboje s tyčí i ze Středí říše (Boulad 2015: 226, 233). Vedle těchto scén pak známe dalších dvanáct vyobrazení souboje s tyčí ze starověkého Egypta, které v devíti případech doprovázejí scény zápasu. Dvě z nich jsou pak ostraka (Decker, Herb 1994: 564-571). Jediná scéna souboje s tyčemi, která nedoprovází zápas, se nachází v hrobce Heruefa ze Západních Théb datované do vlády Amenhotepa III. (cca 1387-1348 př. n. l.) (Decker, Herb 1994: 565). Zde souboj na rozdíl od dřevěných tyčí probíhá pomocí papyrových stvolů. Umístění klání před *džed* sloupy pak dává celé scéně náboženský smysl (Decker, Herb 1994: 565).

Na rozdíl od zápasu však souboj s tyčí přežil do kultury moderního Egypta. Pod jménem *tahtíb*, dle literatury také *nabbút* (Wilson 1931: 219, Decker, Herb 1994: 537), tvoří jednu z prvků novoegyptské kultury. Vedle funkce boje má však dnes převážně taneční a oslavnou funkci (Boulad 2015: 15). Egyptský tahtíb si je svého staroegyptského předka vědom a snaží se na něj odkazovat (El-Awady 2012 in Boulad 2015: 230). Je pak příjemné, že jeden z jeho festivalů proběhl roku 2010 právě v Bení Hasan (Boulad 2015: 220).

10. Rekonstrukce staroegyptského zápasu

Pro pokus rekonstrukce zápasu nejlépe poslouží kvůli svému největšímu počtu zápasníků vyobrazení v Bení Hasan. Z těchto scén vycházel v pokusu o letmou rekonstrukci i Wilsdorf (Wilsdorf 1939: 32, 33, 40, 41). Ten se však povětšinou omezil na obecná konstatování a ze scén vypočetl podíl zápasníků, kteří bojují i na zemi. Je však nutné podotknout, že vycházet při rekonstrukci pouze z Bení Hasan může být zavádějící. Jednotlivé scény ze starého Egypta od sebe dělí stovky let. Je pravděpodobné, že se i zápas a jeho technika časem vyvíjely a snad i podléhaly cílové funkci zápasu. Jinak mohl zápas probíhat, když jeho cílem bylo se jen pobavit, kupříkladu jako zápolení mezi mladými chlapci na scéně v Ptahhotepově mastabě, a jinak pak probíhat mezi vojenskými rekruty právě na scénách v Bení Hasan, kde nejpravděpodobnějším cílem vojáka je eliminace soupeře. Tento fakt však nemůžeme díky malému množství dokladů scén zaznamenat. Zajímavý je také trochu opačný názor, tedy že zápas, vedený bez zbraní, dosáhne svého technického vrcholu po poměrně krátké době praxe a pak se již dále nevyvíjí. To se však týká jednotlivých technik, které mohly být různě používány. I ve většině dnešních bojových umění a sportech jsou techniky vedoucí k silnému zranění či dokonce zneškodnění protivníka, které se však v běžné tréninkové praxi samozřejmě nepoužívají.

Wilsdorf na základě jediné scény, kde je potvrzené, že se jedná o mladé chlapce, tedy v Ptahhotepově mastabě, konstatuje, že na scénách je vidět pokročilá technika zápasu, a že se tedy nejedná o žádnou dětskou hru (Wilsdorf 1939: 18). Domnívám se však, že i soupeření chlapců mohlo být jen hrou a propracovaná technika pak dokladem prestiže umu syna zemřelého. Doklad takto propracované techniky zápasu hned na první scéně ve Staré říši však ukazuje již na propracovaný systém souboje, jednotlivých chvatů a přehozů a také způsobu, jak se jim bránit (Wilsdorf 1939:18). Obírá nás však o možnost interpretace vzniku či převzetí bojového systému starých Egyptanů a také o jeho vývoj.

Dalším ze zdrojů, které mohou pomoci rekonstruovat staroegyptský zápas, jsou etnografické prameny. Nejen na internetovém kanálu youtube je mnoho videí zachycujících zápasnické umění v Africe, od Senegalu po Súdán, které je dodnes praktikováno, a které tvoří významnou součást kultury daných etnik. Na těchto videích je zřejmá jasná příbuznost se zápasem zachyceným ve staroegyptských hrobkách a není vyloučeno, že obě dvě zápasnická umění mají společného, afrického, předka. (K videím na youtube např. <https://youtu.be/IJCK9Mml7o0>, <https://youtu.be/QpQiSheY9O8>, k 10.5.2017)

Prvním faktem pro rekonstrukci staroegyptského bojového umění je, že jde o úpolový zápas. Nenacházejí se v něm tedy žádné údery, jako třeba v dnešním boxu. Veškerý boj probíhá pomocí úchopů, chvatů a přehozů. Neznalost pravidel nám neumožňuje poznat cíl souboje, ze scén je však patrné, kdy dotyčný souboj vyhrává a kdy prohrává. Vždy je to však zachováno jen v daný moment, ve kterém ho scéna zastihla. Souboj nekončil povalením soupeře na záda, kostrč nebo lopatky na zem, jako je to v některých formách zápasu. Na scénách je jasně patrné, že zápas čile pokračuje i na zemi, nebo dokonce v sedě. Není také pravděpodobné, že by staří Egyptané měli rozpracovaný systém bodování, který spíše souvisí se soubojem jako sportem, tak jak ho chápeme my. Zápas tedy nejspíše probíhal do doby, než jeden ze zápasníků byl svým soupeřem donucen se vzdát, přemožen svým sokem. O tom, že zápas nekončil na lopatkách mi dává za pravdu i jistý anglický profesor tělovýchovy Harper, který přispěl k Wilsonovu článku *Ceremonial games in New Kingdom*. Domnívá se, že zápas mohl skončit ve chvíli, kdy se zápasník dotkl oběma koleny a jednou rukou země nebo obráceně, oběma rukama a jedním kolem (Wilson 1931: 218).

Zápas měl samozřejmě svá pravidla. Jako dokladem je možná identifikace osob, které jsou zobrazeny v zápasnických scénách, aniž by se ho sami účastnily. Dalším důkazem by pak mohly sloužit některé přípisky, ve kterých zápasník upozorňuje svého soupeře na nedovolený zákrok, jako v Medínit Habu (Wilson 1931: 219). Jedním z nedovolených zákroků je samozřejmě ohrožení genitálií, které se neodehrává na žádné ze scén. Ačkoliv se Wilsdorf domnívá, že na jedné scéně tento zákrok probíhá (Wilsdorf 1939: 17). Jak jsem již zmínil v příslušné kapitole, ze scény tento zákrok patrný není, ačkoliv bojovníci zápasí nazí. Také v rámci sportovního klání mezi chlapci se tento zákrok zdá velmi nesportovní, a ne nadarmo je ve všech bojových sportech zakázán. Nejspíše netřeba dodávat, že se zápasu účastnili pouze osoby mužského pohlaví. Hlubší znalost pravidel však není zachována, staroegyptský zápas ani jeho pravidla nebyl bohužel nikde v pramenných textech zmíněn.

Na všech scénách, kromě těch, které zobrazují přehození jednoho ze zápasníků, jsou bojovníci zaklesnuti v takzvaném klinči. Na scénách v Bení Hasan můžeme vidět dva styly. Jeden ze způsobů je klinč, kdy jsou oba soupeři proti sobě ve vzpřímeném postoji. Ve druhém způsobu jsou pak zápasníci proti sobě předkloněni. Nutno podotknout, že první styl je na scénách dominantní. Druhý způsob je pak čím dál víc patrný od Nové říše. Důvodem může být udržení stability a samozřejmě také únava bojujících. Na dokladech dnešních metod souboje z oblasti Súdánu je však patrné, že převažuje druhá varianta, kdy bojovníci již od začátku zápasu jdou

do předkloněného klinče. Není nezajímavé poté spojit souboj etnika Núbijců, kteří se jako bojovníci začínají v Nové říši na scénách objevovat s jejich dnešními „příbuznými.“

V této základní pozici se poté oba ze zápasníků snaží různými chvaty vyvést soupeře z rovnováhy. Používají k tomu úchopy na všechny končetiny, trup a šiji svého protivníka. Z opačného pohledu je na scénách patrná snaha ztrátě rovnováhy zabránit. Souboj rozhodně nebyl statický, zápasníci kolem sebe museli kroužit, pohybem se snažit najít slabiny soupeře. To je také možné vyzorovat z dnešních systémů zápasu. V případě úspěchu jednoho ze zápasících přechází souboj na zem buď stržením za končetinu, nebo více drasticky přehozem. Je otázkou, jak takovéto uchopení a sražení protivníka k zemi bylo časté. Na scénách je jedním z ústředních motivů a je mu dán velký prostor s důrazem na detail jednotlivých úchopů během přehazování těla soupeře. Je možné, že se tak staroegyptští umělci snažili vystihnout nejsložitější fáze zápasu a dokázat pokročilý um zápasníků, které zobrazovali. Tato snaha šla samozřejmě ruku v ruce se snahou dokázat vlastní umělecké dovednosti, které díky pokročilému pohybu těl a spletitosti údů nebyly pro starověkého Egyptana nic jednoduchého (Shäfer 1986: dohledat). Ačkoliv se zpočátku scény, kdy zápasník svého soupeře uchopí, obrátí a mrští s ním o zem, zdají jen jako snaha o větší dramatickosti a drastičnost souboje a mnohdy vypadají velmi akrobaticky, v moderním súdánském souboji najdeme nejednu paralelu. Stejně tak i jemnější verze strhávání a vrhání soupeře k zemi je mnohem častější a celý zápas je mnohem dynamičtější, než jak se samozřejmě jeví v ustrnulých scénách ze staroegyptských hrobek. I přesto, že se jistě bojovalo na písku (El-Awady 2009: 211), který zmírňuje náraz lidského těla, bylo pro staroegyptské bojovníky nesmírně důležité naučit se správně padat na zem. Bez správného zpevnění těla při dopadu hrozí nebezpečná zranění. S četností, jakou jsou sráženi jednotliví zápasníci svými soupeři k zemi na všech scénách, to nejspíše byla jedna z prvních věcí, kterou se bojovník musel naučit. Nejinak je tomu i dnes v různých bojových systémech.

Zápasníci jsou zobrazeni buďto nazí, nebo v krátkých bílých suknicích. Na některých scénách na sobě mají bojovníci i jakési opasky, případně kusy látky omotané kolem pasu. Tyto opasky také někdy slouží aktivně během zápasení, bojovníci se za ně navzájem snaží uchopit.

Již bylo zmíněno, že ze scén vyplývá, že údery byly zakázány. Na scénách, a i z moderních pramenů, je však zobrazen jakýsi druh kopu, kde nedojde k přenosu energie, ale noha se po dopadu snaží zaháknout za nohu soupeře a pomoci si tak s vlastní stabilitou. Ačkoliv jsou časté úchopy za končetiny či kolem krku, nikdy zřejmě nedocházelo ke škrcení či lámání končetin

v takzvané páce. Je patrné že staroegyptský zápas byl silový a podobné úchopy sloužily čistě k rozhození stability soupeře a jeho strhnutí, popřípadě k znehybnění soupeře.

Egyptský zápas byl velmi rychlý a dynamický způsob boje, kde šlo o překonání soupeře svojí silou, ne silou úderu. Netřeba dodávat o náročnosti fyzické přípravy na podobný způsob boje.

11. Zápas v Núbii a Súdánu

Jak již bylo nastíněno v minulé kapitole, egyptský zápas se nápadně podobá jeho dnešní súdánské verzi. Jako první a také bohužel jediný, kdo porovnal antropologická data a způsob zápasu etnika dnešních Nubů se scénami zápasu starých Egyptů, byl ve svém článku *Wrestling in Ancient Nubia* S. Carroll roku 1988. Jak již bylo z popisu scén Nové říše zmíněno, staří Núbijci se aktivně účastnili zápasu v Egyptě. Můžeme soudit podle již zmíněné scény v thébské hrobce vojenského písaře Čanunyho, ve které se nachází vyobrazení zápasníků, kteří pod svojí vlastní vlajkou přicházejí do Egypta, že daní zápasníci se svoje zápasnické umění naučili už doma (Carroll 1988: 122).

Carroll se snaží doložit existenci několika etnicky rozdílných skupin Núbijců (Carroll 1988: 130-131). Činí tak dle výsledků různého antropologického materiálu z pohřebišť a výsledky srovnává s vyobrazením núbijských zápasníků z egyptských scén. Zápasnický typ Núbijce je pak vždy ryze černošský, původem údajně zpoza čtvrtého kataraktu (Carroll 1988: 131). Je skutečně možné si přiznat, že podobný muskulaturní typ nemá lepšího pokračovatele v dnešním Súdánu, než je zmíněná populace Nubů (Carroll 1988: 132).

Zhruba půl milionů Nubů (Carroll 1988: 132) tvoří etnikum žijící v pohoří stejného jména v provincii Kordofán. Ta spadá po rozdělení země pod Severní Súdán. S islámským Severním Súdánem však nemají Nubové společnou víru a ani způsob života. Díky islamizaci se mnoho z Nubů zřeklo své zápasnické tradice, která je pevně spjata s jejich animistickou vírou (Carroll 1988: 132).

Způsob života Nubů se vesměs kolem zápasu točí. Zápas funguje jako přechodový rituál, kdy se z chlapce stane muž (Carroll 1988: 134). Je také pevně svázán s kultem plodnosti (Carroll 1988: 136). Do výcviku chlapci odcházejí ve věku 13 let a jsou cvičeni v dobytčích ohradách (Carroll 1988: 134). Podrobují se přísné dietě, kdy dostávají to nejlepší víno, které daná vesnice může nabídnout, což je v rámci fyzické náročnosti výcviku pochopitelné. Jedním ze smyslů zápasu je právě napodobování zvířat, kdy zápasník je ztotožněn s býkem (Carroll 1988: 133). V rámci oslav a svátků se pak utkávají nejlepší zápasníci z jednotlivých vesnic, které proti sobě navzájem reprezentují (Carroll 1988: 136). Toto zápasení se pak promítá i do kultu předků konkrétních vesnic (Carroll 1988: 135).

Nová říše nám dokládá mnoho scén Núbijců zápasících proti sobě navzájem (scéna ta ta) nebo proti Egypťanům (scéna ta a ta). Přímé důkazy mezi starověkým Egyptem a dnešním etnografickým materiálem z pohoří Nuba však Carroll shrnuje pouze na třech případech. Tyto tři případy pak mají svoji konotaci pouze na dvou staroegyptských scénách. Prvním z nich je fakt, že v rámci vesnických klání výherci z řad nubských reprezentantů dostávají jako čestnou cenu ocasy zvířat, nejčastěji šelem (Carroll 1988: 135). Je velmi zajímavé potom srovnat scénu právě z Čanuneho thébské hrobky, kde všichni nubijští zápasníci jsou ověnčeni hned několika podobnými ocasy (citace na hrobku). Další dvě srovnání najdeme na talatátu použitém v Amonově okrsku v Karnaku. V přírodě zde bojující Núbijci mají kolem svých pasů uvázané jakési kulaté předměty, které v rámci dynamického souboje povlávají. Tuto praxi pak najdeme i u Nubů. Jedná se o malé tykve připásané k pasu zápasníka. Pro dnešní zápasníky je velkou ostudou, když při prohře na danou tykev svým tělem spadnou a tykev pod sebou rozdrťí (Carroll 1988: 135). Jedná se jistě i o bolestivou věc. Pro zápasníka je potom ctí, když má po boji tykve neporušené (Carroll 1988: 135). Na stejné scéně pak najdeme v pravém dolním rohu vyobrazené krávy. Dle Carrolla se jedná o konotaci v dnešním výcviku spjatou v ohradách pro dobytek a snaze se připodobnit k býku během souboje (Carroll 1988: 137). Je však jen docela možné, že krávy zde vyobrazené jen doplňují scénu odehrávající se v přírodě, na scéně je kupříkladu i pes (scéna).

Osobně se domnívám, že podobné důkazy mohou vést k zajímavým výsledkům o pokračování kultury staré Núbie do určitých etnik v dnešním Súdánu. Nedostatek důkazů však dělá z daných důkazů ojedinělou věc. Dodnes je také nedostatečně zpracován vztah núbijského zápasu se zápasem egyptským. Bylo by velmi zajímavé do hloubky porovnat styl zápasu dnešních Nubů se scénami staroegyptských zápasníků. K tomu by však bylo potřeba detailnějších údajů o nubském zápasu, o jeho pravidlech, průběhu a jednotlivých technikách. To však navzdory Carrollova optimismu (Carroll 1988: 132) není zdaleka zpracováno.

12. Závěr

Ve své práci jsem vyčerpал veškerou dostupnou literaturu týkající se egyptského zápasu (Decker 1994, 2012; Wilsdorf 1939; Touny 1969). Na základě ní jsem popsal veškeré zápasnické scény, které nám tento druh literatury nabízí. Scénu ze Sahureovy vzestupné cesty, která se v těchto monografiích nevyskytuje, jsem ve své práci rovněž obsáhl. Nedostatečnost literárních zdrojů jsem byl nucen vyřešit návštěvou hlavních popisovaných míst, tedy Bení Hasanu, el-Amarny a Medínit Habu.

Umístění motivu zápasu již v Předdynastické době na takzvané Libyjské paletě dokazuje rozšíření a oblíbení zápasu od nejstarších dob starověkého Egypta. Dva zápasníci, kteří tvoří emblém jednoho z měst ničného Egypt'any, se dají vedle náboženské interpretace, že zápasníci znázorňují Hora se Sutechem, interpretovat také tak, že se jednalo o město, které bylo proslulé svými zápasníky, popřípadě provozováním zápasnické školy.

Ve Staré říši pak existují dvě scény se zápasníky. Scéna ze Sahureovy vzestupné cesty dokazuje, že zápas byl již od Staré říše spojen s armádním výcvikem. Přípisky zde obsažené, které přímo zmiňují a komentují trénink mužů Sahureovy lodě s dělníky, odhalují význam zápasu a jeho rozšíření mezi vojáky i civilním obyvatelstvem. Nabízejí nám také slovo pro zápas, *km3*. Na této scéně jsou pak zobrazeni i bojovníci s tyčí. Tato skutečnost pak posouvá dataci tohoto motivu z Nové říše. Na scéně z Ptahhotepovy mastaby je pak patrné, že zápas byl i základním prvkem výcviku mladé elity. Tato scéna je pro výskyt zápasících mladíků pro starověký Egypt ojedinělá. Motiv zápasníků v hrobce, kteří svým umem těší zesnulého majitele, se pak však opakuje ve Střední i Nové říši.

Výskyt zápasnických scén ve Střední říši je nejhojnější z celé staroegyptské historie. Na pohřebišti Bení Hasan se nacházejí až stovky zápasnických párů a tím je pro poznání staroegyptského zápasu naprosto unikátní. Důvodem výskytu takového množství byla vojenská reprezentace zdejších vládců kraje za panování prvních panovníků Střední říše. Vedle základních tří velkých scén v hrobkách Baketa III., Chetiho I. a Amenemheta jsem navštívil dosud nepublikovanou hrobku Chnumhotepa I., která svým motivem zobrazení zápasníků plně navazuje na zmíněné tři hrobky. Vedle tohoto dokladu zápasu v rámci armády a vojenského výcviku se během Střední říše v hrobkách v Méru, Západních Thébách, Kubbit el-Hawě a el-Berše nacházejí scény zápasnických dvojic, které svojí rolí v hrobce navazují na scénu

z Ptahhotepovy mastaby. Způsob barevného odlišení při zobrazování těchto zápasníků pak v některých případech navazuje na scény z Bení Hasanu.

V Nové říši se zápas stal jedním z nástrojů propagandy panovníka a státu v mezinárodní egyptské politice. Z el-Amarny a Medínt Habu existují doklady s textovým souborem, ve kterých zápas fungoval jako zobrazení porážení nepřátel Egypta. Egyptský zápasník je vyobrazen, jak vítězí nad svým soupeřem, reprezentovaným jedním z nepřátelských etnik. Od Nové říše pak také dochází ve větší míře k zobrazování zápasu Núbijců. Příklady z thébské Čanunyho hrobky a talatátu nalezeného v Karnaku pak posloužily v další kapitole s identifikací pojítek mezi zápasem starověkých Núbijců a dnešních etnik v Súdánu. Vedle těchto vyobrazení se pak zápas vyskytuje ještě na souboru ostrak z Dér el-Medíny.

Problematika možné kontinuity mezi staroegyptským, respektive núbijským zápasem a dnešním Súdánem byla rozvinuta ve své vlastní kapitole. Posloužily k ní hlavně doklady z Nové říše, kde Núbijci tvoří svéráznou skupinu zápasníků. Při porovnání s dnešním etnikem Nubů, obývajícím stejnojmenné pohoří v provincii Kordofán, se objevily dvě skutečnosti, které obě etnika propojují. Oba dva důkazy jsou prvkem odívání zápasníků. V Čanunyho jsou to ocasy šelem ovázaných okolo Núbijských zápasníků. V zápasnické kultuře Nubů jsou podobné ocasy dávány vítězům utkání. Dalším pojítkem jsou kulaté předměty ovázané kolem pasu Núbijců ze scény na karnackém talatátu. Ty u dnešních Nubských zápasníků plní funkci jakýchsi předmětů, které svým rozbitím potupí poraženého zápasníka.

Prostor byl také dán staroegyptskému bojovému umění s tyčemi. Ty ve většině případů doprovází scény zápasu již od nejstarších zobrazení ze Staré říše. Zde je kontinuita do dnešních dob dokázána na moderním *tahtibu*, egyptském bojovém umění a tanci.

V kapitole o rekonstrukci starověkého zápasu jsem nastínil základní charakteristiku možných pravidel tohoto souboje. Staroegyptský zápas je čistě úpolový, neexistují v něm údery, páky ani škrčení. Je prováděn na zcela základní silové převaze nad protivníkem. Zápas měl rozhodně svá pravidla, to dokládají četné doprovodné osoby u zápasících párů identifikovatelných jako rozhodčí. Ze scén jsem však pravidla nedokázal plně rekonstruovat. Je však jasné, že díky zobrazení boje i na zemi se nejedná o pouhé převalení na záda. Snad zápasníci bojovali až do fáze, kdy jeden byl přinucen se vzdát. Pro hlubší pochopení těchto pravidel a fungování jednotlivých zápasnických technik by však bylo za potřebí podrobné studie vyobrazených párů.

To se však přímo nabízí, neboť staroegyptští řemeslníci si dali pečlivou práci, aby jednotlivé techniky byly rozpoznatelné.

Téma staroegyptského zápasu zdaleka není uzavřené. Navzdory pokračující postupné destrukci scén neexistuje úplný soubor zápasnických dvojic ani kupříkladu z Bení Hasanu, kde se vyskytují v nejlepších dokladech. Je to velká škoda, neboť zápas ve starém Egyptě nám může přinést nové pohledy do fungování staroegyptské společnosti.

13. Použitá literatura

DECKER, Wolfgang. *Sports and games of ancient Egypt*. New Haven: Yale University press, c1992. Sport and history series. ISBN 0-300-04463-1.

DECKER, Wolfgang a Michael HERB. *Bildatlas zum Sport im alten Ägypten: corpus der bildlichen Quellen zu Leibesübungen, Spiel, Jagd, Tanz und verwandten Themen. Tl. 1., Text*. Leiden: Brill, 1994. Handbuch der Orientalistik. Abt. 1., Der Nahe und Mittlere Osten. ISBN 90-04-09974-3.

OLIVOVÁ, Věra. *Sport a hry ve starověkém světě*. Praha: [s.n.], 1988.

TOUNY, A.D. a Steffen WENIG. *Der Sport im alten Ägypten*. Leipzig: Edition Leipzig, 1969.

PETRIE, William Matthew Flinders. *Ceremonial slate palettes*. London: British School of Archaeology in Egypt, 1953. British School of Egyptian Archaeology.

HAWASS, Zahi. a Miroslav Verner. *Newly Discoverd Blocks from the Causeway of Sahure*. In MDAIK 52, 1996.

WILSDORF, Helmut. *Ringkampf im alten Ägypten*. Würzburg: Konrad Tritsch Verlag Würzburg-Aumühle, 1939. Körperliche Erziehung und Sport.

EL-AWADY, Tarek. *Abusir XVI: Sahure - the pyramid causeway : history and decoration program in the Old Kingdom*. In Prague: Charles University, 2009. ISBN 978-80-7308-255-0

DAVIES, Norman de Garis. *The mastaba of Ptahhetep and Akhethetep at Saqqarah. P. 1., The chapel of Ptahhetep and the hieroglyphs*. London: Kegan Paul & co., 1900. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.

DAVIES, Norman de Garis. *The rock tombs of el-Amarna. P. 2., The tombs of Panehesy and Meryra II*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1905. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.

QUIBELL, James Edward, Francis Llewellyn GRIFFITH a UT. *The Ramesseum*. London: Quaritch, 1898. Egyptian Research Account.

SHAW, Ian (ed.) *Dějiny starověkého Egypta*. 2. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2010. ISBN 978-80-7381-860-9.

NEWBERRY PERCY E. *Beni Hasan. P. 1.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1893. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.

NEWBERRY PERCY E. *Beni Hasan. P. 2.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1893. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.

NEWBERRY PERCY E. *El Bersheh. P. 1., The tomb of Tehuti-Hetep.* London: Kegan Paul & co., 1894. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.

BOMMAS, Martin. *First Intermediate Period Tombs at Beni Hassan.* In *Studien zur Altägyptischen Kultur* 42, 2012.

http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/rosellini1836bd2_3

http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/rosellini1834bd2_2

KANAWATI, Naguib a Alexandra WOODS. *Beni Hassan: art and daily life in an Egyptian province.* Cairo: Supreme Council of Antiquities, 2010. ISBN 978-977-479-792-7.

SHEDID, Abd-al-Gaffar. *Die Felsgräber von Beni Hassan in Mittelägypten.* Mainz am Rhein: Zabern, 1994. Zaberns Bildbände zur Archäologie. ISBN 3-8053-1532-5.

HÖLZL, Christian. *The Rock-Tombs of Beni Hassan: Architecture and Sequence.* In ZACCONE, Gian Maria a Tomaso Ricardi DI NETRO. *Sesto congresso internazionale di egittologia: atti.* Torino: [s.n.], 1992.

BOULAD, Adel Paul. *Modern Tahtib: Egyptian Baton Martial and Festive Art.* Bude eds, 2014. ISBN 978-2-84617-338-4.

SCHÄFER, Heinrich a Emma BRUNNER-TRAUT. *Principles of Egyptian art.* Oxford: Griffith Institute, 1986. ISBN 0-900416-513.

WARD, William A. *Index of Egyptian administrative and religious titles of the Middle Kingdom.* Beirut: American University of Beirut, 1982.

FAULKNER, R. O. *Egyptian Military Organization.* In *The Journal of Egyptian Archeology* Vol 39., 1953.

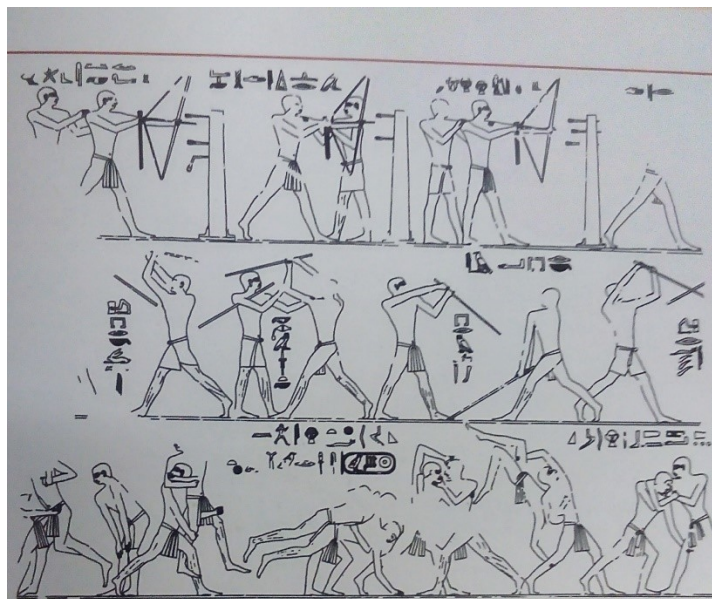
- PORTER, Bertha a Rosalind L. B. MOSS. *Topographical bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings I*. 2. vyd. Oxford: Clarendon Press, 1960.
- PORTER, Bertha a Rosalind L. B. MOSS. *Topographical bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings V*. 1. vyd. Oxford: Clarendon Press, 1937.
- PORTER, Bertha a Rosalind L. B. MOSS. *Topographical bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings IV*. 2. vyd. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- PORTER, Bertha a Rosalind L. B. MOSS. *Topographical bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings VII*. 1. vyd. Oxford: Clarendon Press, 1952.
- BLACKMAN, Aylward Manley. *The rock tombs of Meir. Vol. 1., The tomb-chapel of Ukh-hotp's son Senbi*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1914. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.
- BLACKMAN, Aylward Manley. *The rock tombs of Meir. Vol. 2., The tomb-chapel of Senbi's son Ukh-hotp (B, No. 2)*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1915. Memoir of Archaeological Survey of Egypt.
- MÜLLER, Hans Wolfgang. *Die Felsengräber der Fürsten von Elephantine aus der Zeit des Mittleren Reiches*. Glückstadt: J. J. Augustin, 1940. Agyptologische forschungen, hrsg. von Alexander Scharff.
- CAROLL, Scott T. Wrestling in Ancient Nubia. In *Journal of Sport History*, Vol. 15, No. 2, 1988.
- WILSON, John A. *Ceremonial Games of the New Kingdom*. In *The Journal of Egyptian Archeology* Vol. 17, No. 3/4, 1931.
- ISRAELI, Shlomit. *Ceremonial speech patterns in the Medinet Habu war inscriptions*. Münster: Ugarit Verlag, 2015. Ägypten und Altes Testament. ISBN 978-3-86835-151-4.
- ESPINEL, A. Diego. *Blocks from the Unas Causeway Recorded in Černý's Notebook at the Griffith Institue, Oxford*. In *Old Kingdom, New Perspectives. Egyptian Art and Archeology*, 2011.
- VERNER, Miroslav, Ladislav BAREŠ a Břetislav VACHALA. *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-446-2.

14. Přílohy

Obrázek 1 - Libyjská paleta, z Petrie 1953 Fig.G	52
Obrázek 2 - Motiv ze Sehureovy vzestupné cesty, T. el-Awady 2009	52
Obrázek 3 Ptahhotepova mastaba (Davies 1900: Fig. XXI)	53
Obrázek 4 Ptahhotepova mastaba (Davies 1900: XXIV)	53
Obrázek 5 Bení Hasan, Baket I. (Newberry II 1893: PL. XXXII)	54
Obrázek 6 Bení Hasan, Baket III. (Newberry II 1893: Plate V)	54
Obrázek 7 Bení Hasan, Baket III. (foto autor)	55
Obrázek 8 Bení Hasan, Baket III. jižní stěna (Newberry II 1893: Plate VII)	55
Obrázek 9 Bení Hasan, Baket III. jižní stěna (foto autor)	56
Obrázek 10 Bení Hasan, Cheti (Newberry II 1893: Plate XVI)	56
Obrázek 11 Bení Hasan, Cheti I., detail zápasníků (foto autor)	57
Obrázek 12 Bení Hasan, Amenemhet (Newberry I 1893: Plate XIV)	57
Obrázek 13 Bení Hasan, Amenemhet (Newberry 1893: Plate XV)	58
Obrázek 14 Bení Hasan, Amenemhet (Newberry I 1893: Plate XVI)	58
Obrázek 15 Bení Hasan, Amenemhet (foto autor)	59
Obrázek 16 Bení Hasan, Amenemhet (foto autor)	59
Obrázek 17 Bení Hasan, Amenemhet (foto autor)	60
Obrázek 18 Mér, Senbi (Wilsdorf 1939: Abb.19)	60
Obrázek 19 Mér, Uhhotep (Wilsdorf 1939: Abb. 18)	61
Obrázek 20 Kubitt el-Hawa, Sarenput (Wilsdorf 1939: Abb.16)	61
Obrázek 21 El-Berša, Neheri (Griffith, Newberry 1893: Plate XI)	62
Obrázek 22 Západní Théby, Čanuny (Olivová 1985: 55)	62
Obrázek 23 Karnak, scéna na taltátu (Carroll 1988: fig. 3)	63
Obrázek 24 Tell el-Amarna, Meryre II (Carroll 1988: fig 2)	63
Obrázek 25 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (Carroll 1988: fig. 7)	63
Obrázek 26 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)	64
Obrázek 27 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)	64
Obrázek 28 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)	65
Obrázek 29 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)	65
Obrázek 30 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)	65

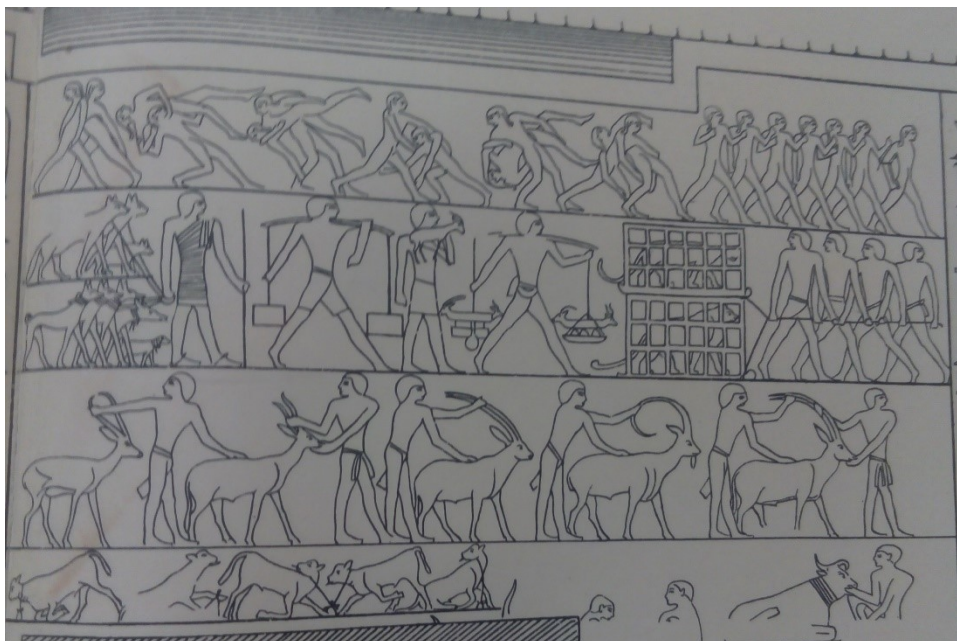
Obrázek 1 - Libyjská paleta, z Petrie 1953 Fig.G

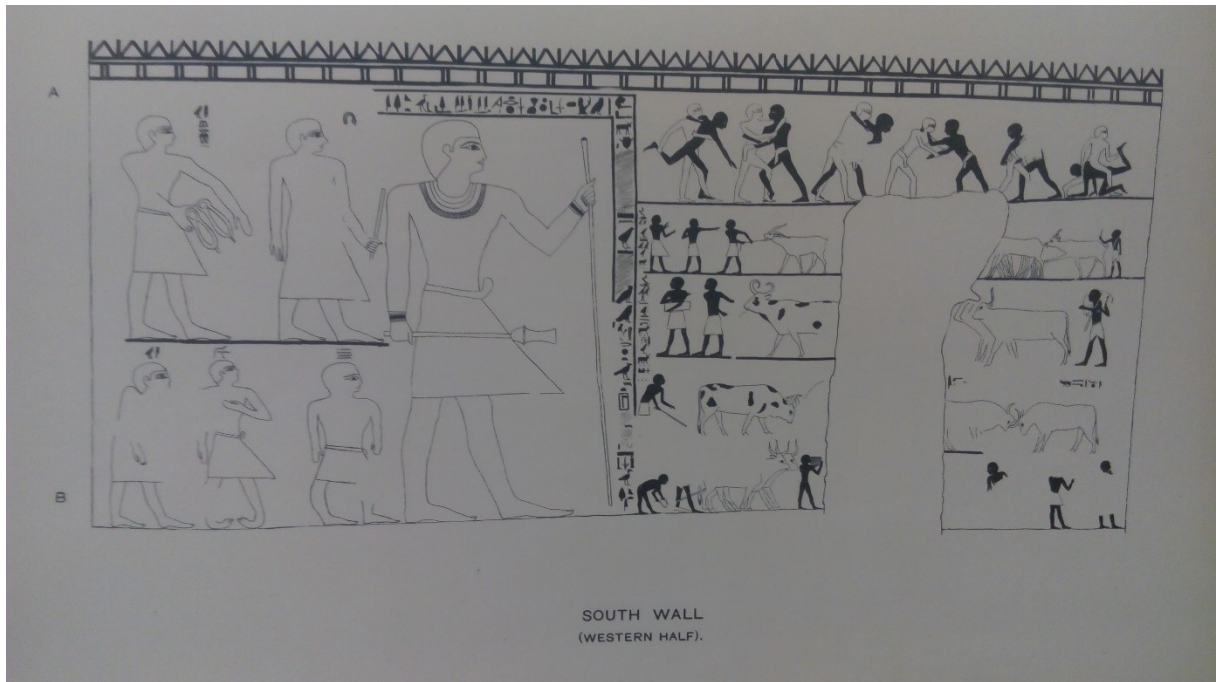
Obrázek 2 - Motiv ze Sehureovy vzestupné cesty, T. el-Awady 2009

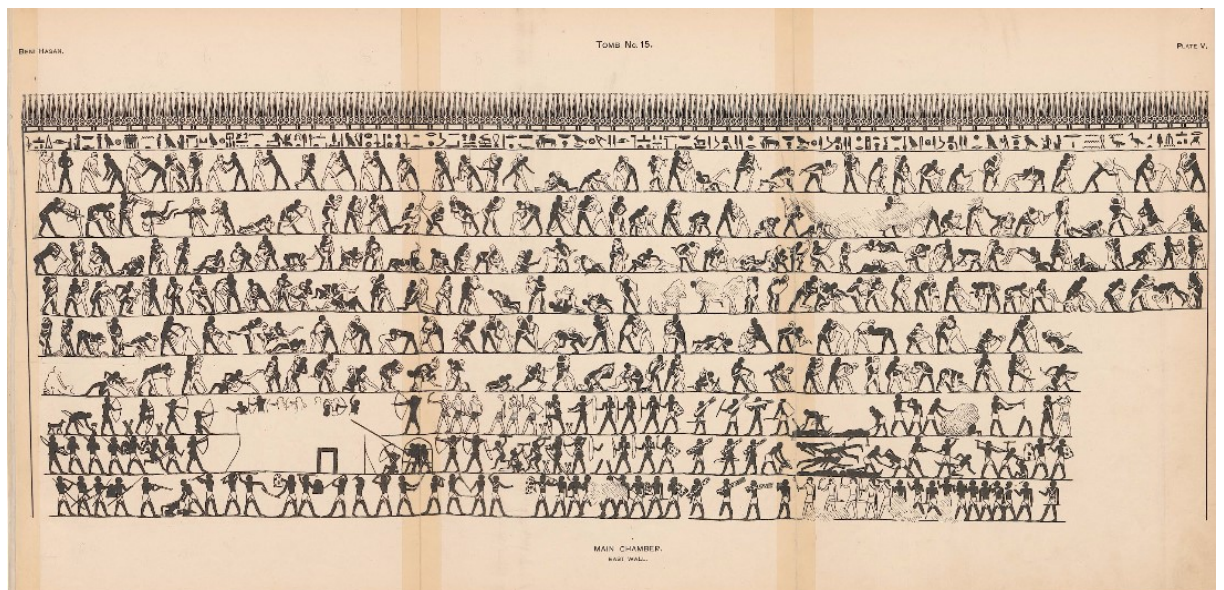
Obrázek 3 Ptahhotepova mastaba (Davies 1900: Fig. XXI)

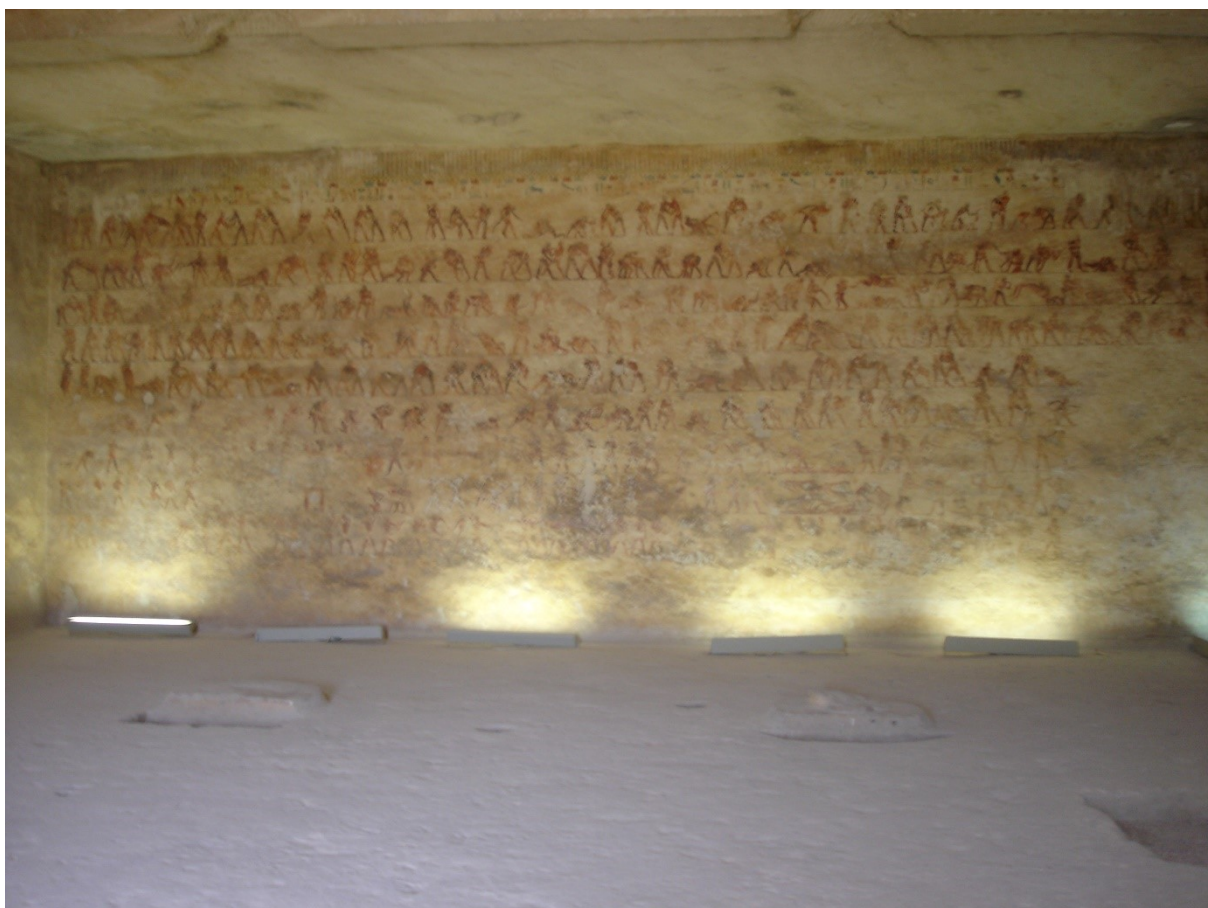
Obrázek 4 Ptahhotepova mastaba (Davies 1900: XXIV)

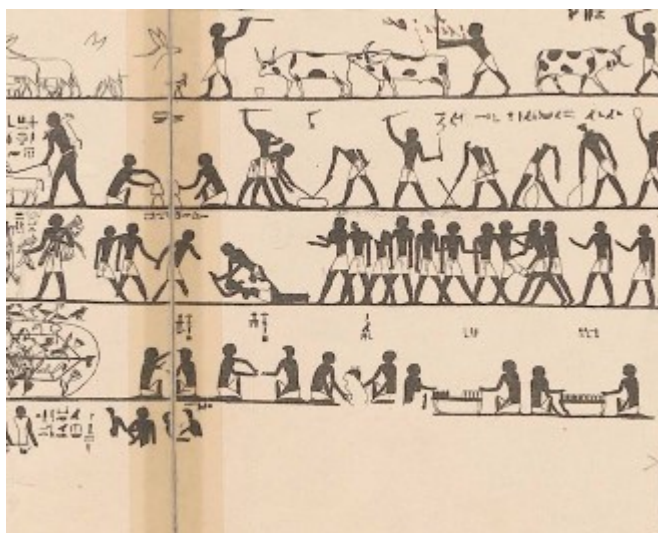
Obrázek 5 Beni Hasan, Baket I. (Newberry II 1893: PL. XXXII)

Obrázek 6 Beni Hasan, Baket III. (Newberry II 1893: Plate V)

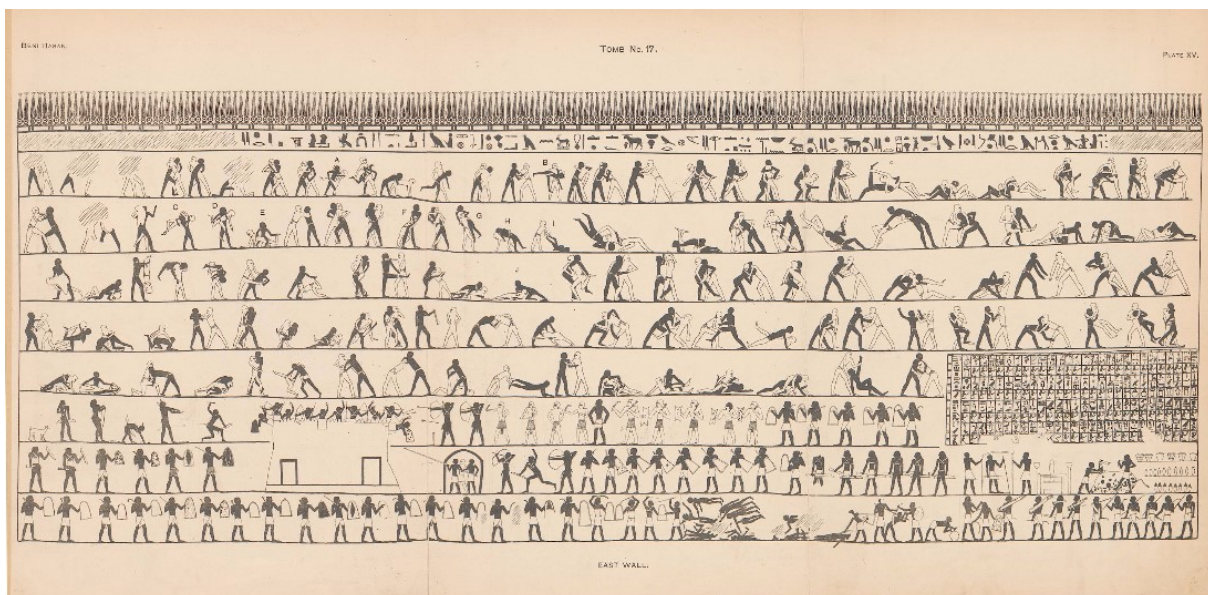
Obrázek 7 Beni Hasan, Baket III. (foto autor)

Obrázek 8 Beni Hasan, Baket III. jižní stěna (Newberry II 1893: Plate VII)

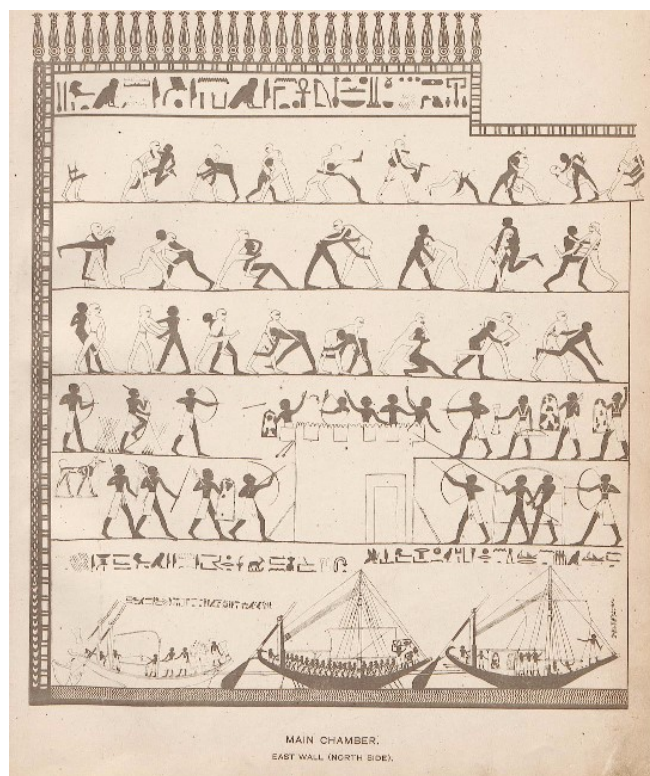
Obrázek 9 Beni Hasan, Baket III. jižní stěna (foto autor)

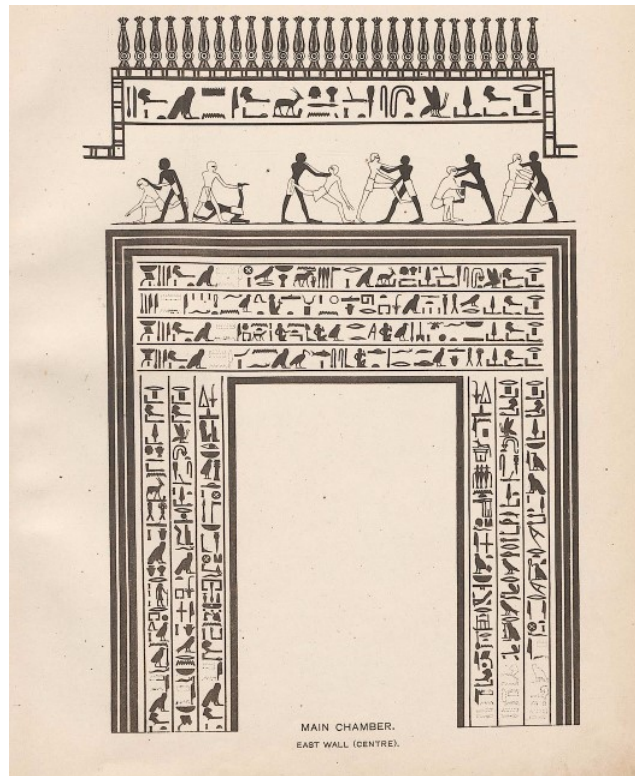
Obrázek 10 Beni Hasan, Cheti (Newberry II 1893: Plate XVI)

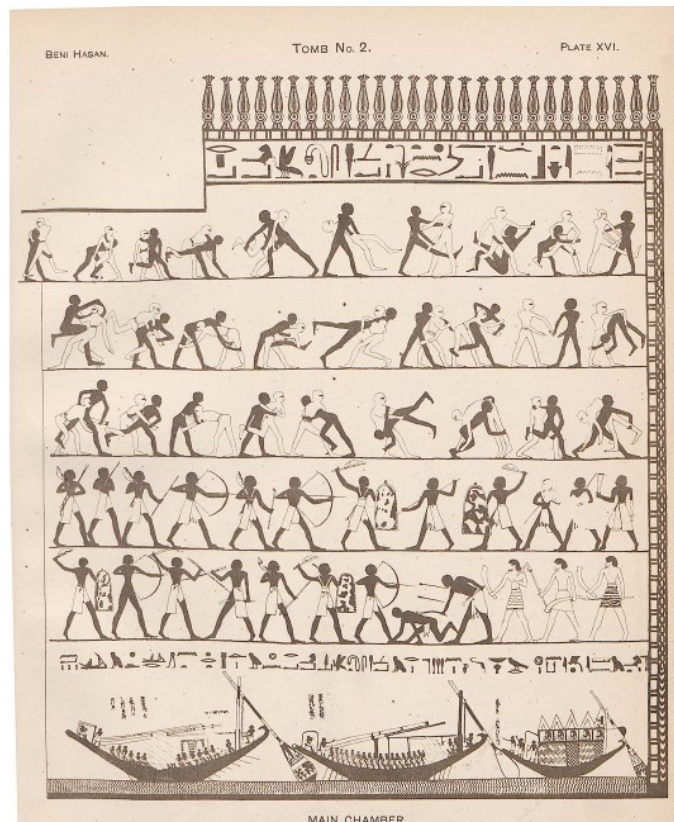
Obrázek 11 Beni Hasan, Cheti I., detail zápasníků (foto autor)

Obrázek 12 Beni Hasan, Amenemhet (Newberry I 1893: Plate XIV)

Obrázek 13 Bení Hasan, Amenemhet (Newberry 1893: Plate XV)

Obrázek 14 Bení Hasan, Amenemhet (Newberry I 1893: Plate XVI)

Obrázek 15 Bení Hasan, Amenemhet (foto autor)

Obrázek 16 Bení Hasan, Amenemhet (foto autor)

Obrázek 17 Beni Hasan, Amenemhet (foto autor)

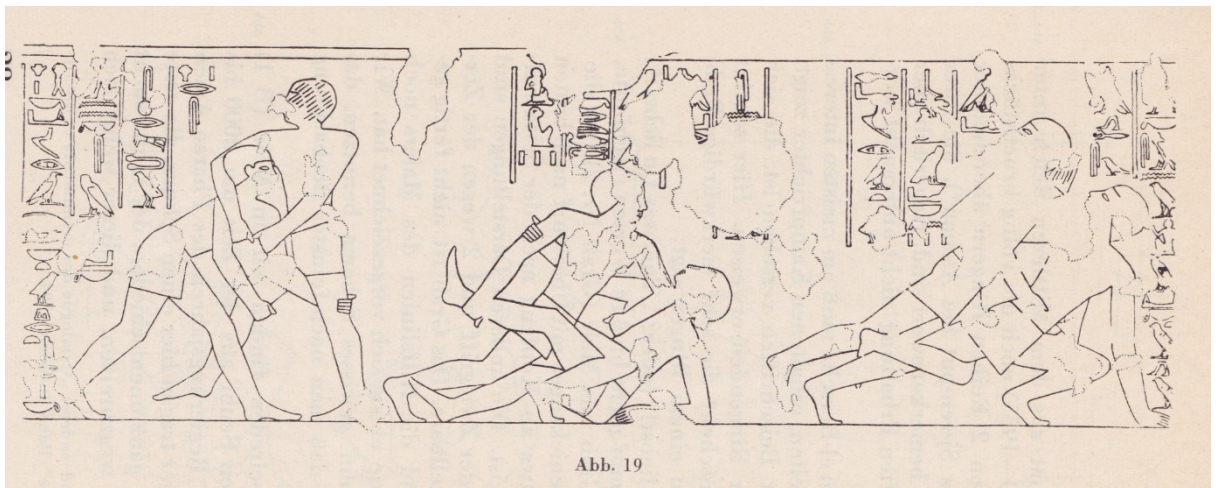

Abb. 19

Obrázek 18 Mér, Senbi (Willsdorf 1939: Abb.19)

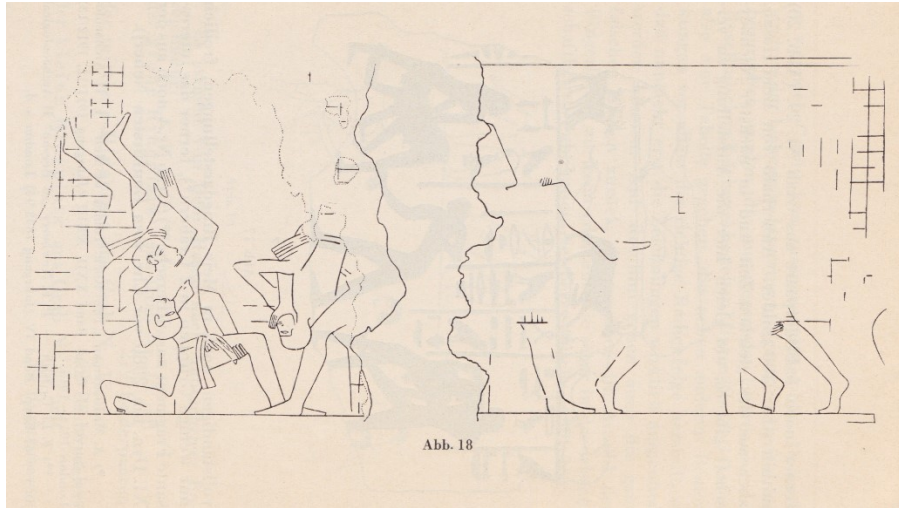

Abb. 18

Obrázek 19 Mér, Uhhotep (Wilsdorf 1939: Abb. 18)

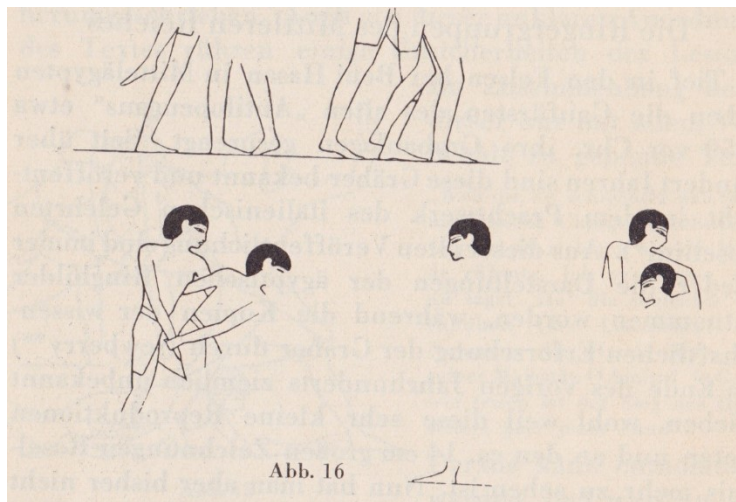
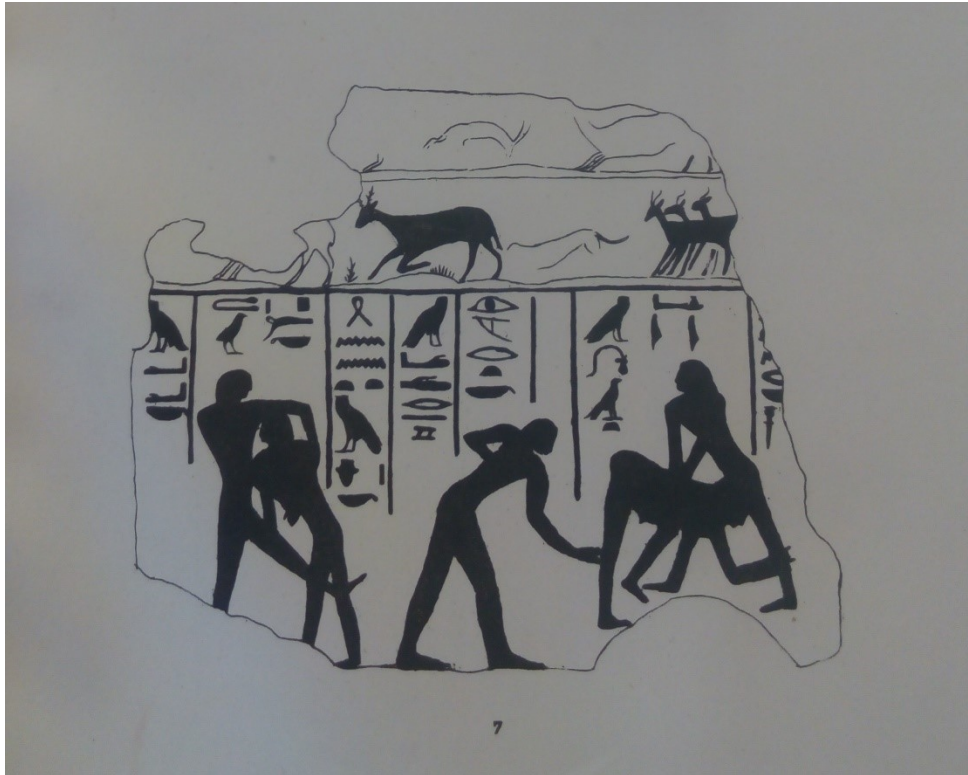

Abb. 16

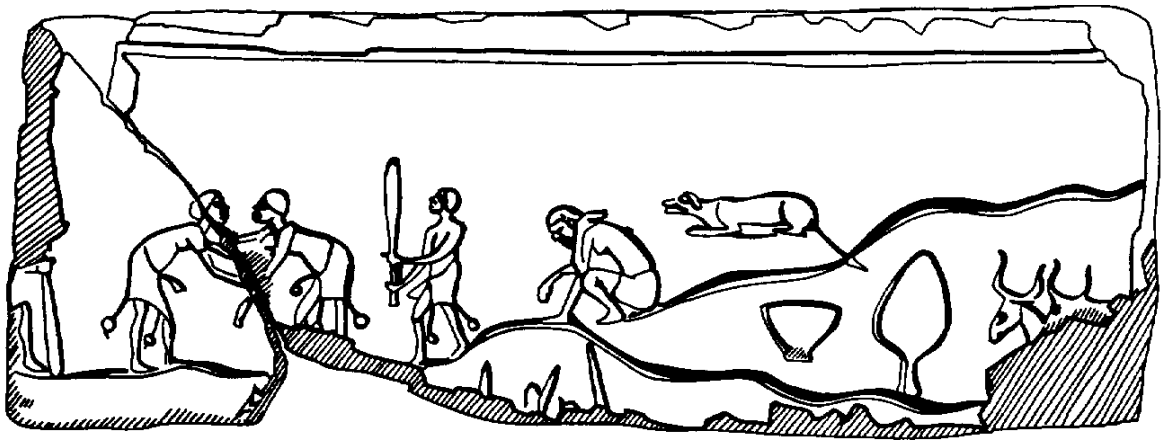
Obrázek 20 Kubitt el-Hawa, Sarenput (Wilsdorf 1939: Abb. 16)

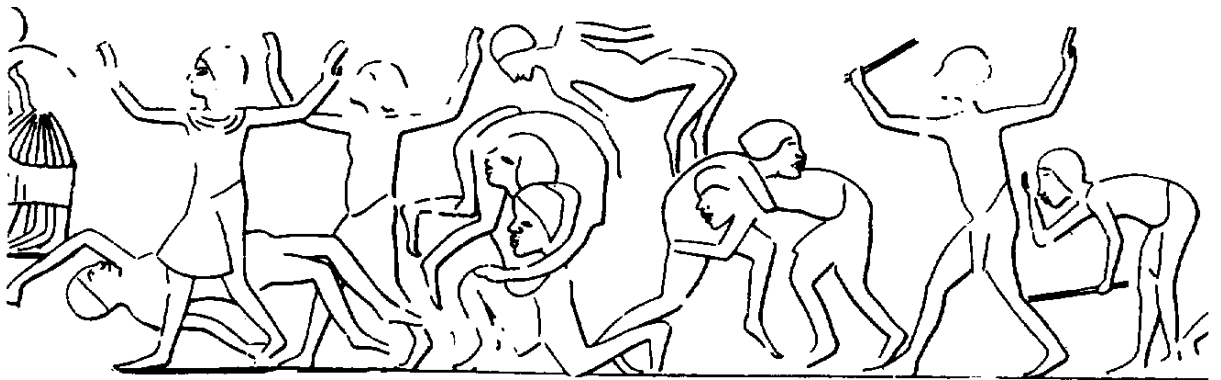
Obrázek 21 El-Berša, Neheri (Griffith, Newberry 1893: Plate XI)

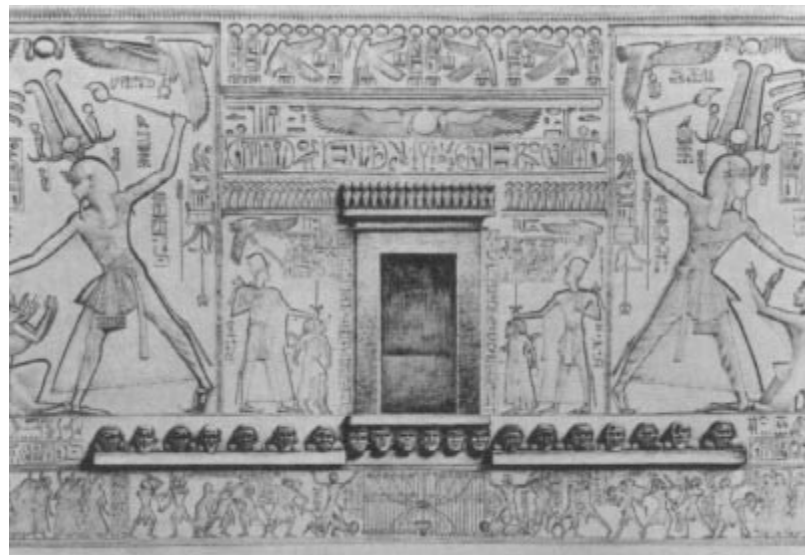
Obrázek 22 Západní Théby, Čanuny (Olivová 1985: 55)

Obrázek 23 Karnak, scéna na taltátu (Carroll 1988: fig. 3)

Obrázek 24 Tell el-Amarna, Meryre II (Carroll 1988: fig. 2)

Obrázek 25 Medinet Habu, zádušní chrám Ramesse III. (Carroll 1988: fig. 7)

Obrázek 26 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)

Obrázek 27 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)

Obrázek 28 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)

Obrázek 29 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)

Obrázek 30 Medínit Habu, zádušní chrám Ramesse III. (foto autor)